

ZÁKLADNÍ JEVY A POMĚRY HOSPODÁŘSKÉ.

§ 1. O POTŘEBÁCH.

Stále živou pohnutkou hospodářské činnosti jsou potřeby lidské. V potřebách každého člověka hlásí se pud po sebezachování a snaha po rozvoji a požitku, po vyšnutí nad jiné, po uplatnění své osobnosti v určitých činnostech atd. Co do objemu, směru, důtklivosti a jakosti potřeb panují nejrozmanitější rozdíly individuální jako následky nevystižitelných osobitých růzností v tělesné i duševní povaze jednotlivců. Ale přes to jest možno naproti tomu pestrému rejí subjektivnosti dospěti k zachycení jistých skutečností typických.

I. Ryze individuální stránka potřeb jest základní pružinou všech jednotlivcových jednání hospodářských. I na primitivních stupních vývoje ona určuje směr a míru jeho hospodářské aktivity, rozhoduje o tom, kterých statků se snaží dosáti a co na jejich dosažení obětuje, ovládá jeho úsudky hodnotné (srovn. odstavec o hodnotě hospodářské), jest spolurozhodujícím živlem při tvoření cen. V tom právě spočívá základní význam potřeby pro hospodářství lidské. Mylné by však bylo představovati si, že potřeba jest vždy primérní agens, že musí napřed ona vzniknouti a pak že lidé hledají prostředky možnosti ukojení. Největší měrou teprve možnost ukojení budí v lidech potřeby. Rozsah a míra ukojení potřeb určuje i stupeň subjektivního uspokojení každého jednotlivce. Čím tíže bychom pocítovali neukojení jisté potřeby, tím výše stojí ona na stupnici naléhavosti. A tak vyvinuje se pro každého ryze subjektivní pořad potřeb, na který má arci vliv tělesná konstituce, věk, povolání, zevní poměry, v nichž žijeme (prostředí = milieu), a obyčej. Při tom není tudíž vyloučeno, že při zabezpečeném úkoji o sobě naléhavějších potřeb stupňuje se subjektivní váha ukojení potřeb méně důležitých, na jejichž úkoj jsme snad ani nepomýšleli, dokud byly naléhavější neukojeny. Ale veliké potřeby mají své meze. Jisté minimum prostředků úkojných jest pro každou jednotlivou potřebu nevyhnutelno. (Co by pomohlo leštídlo, na půl pokoje stačící?) Ale tato minima předpo-

kládajíc, má každá potřeba své meze. S množstvím prostředků ukojitelných roste sice moje uspokojení (požitky z úkoje), ale neroste stejnoměrně s množstvím jejich. Neboť s rostoucím množstvím prostředků úkojných mohou dojít úkoje potřeby stále méně naléhavé, takže každému dalšímu úkoji připisují méně váhy. Tato skutečnost, čerpaná z obecné zkušenosti psychické, bývá dle Marshalla a jiných nazývána zákonem o ubývající užitečnosti (subjektivně pojaté). Ona jest základem poměru člověka ke statkům.

II. Jsme rovněž s to zachytiti jisté rozdíly typické co do průměrného rozsahu, druhu a jakosti potřeb v celých skupinách lidských, kteréžto skupiny jsou jednak teritoriální a etnické, jednak sociální, podle toho, v čem jest původ dotčených potřeb. Můžeť původ těchto typických rozdílů býti zase dvojí:

a) Jednak přirozené poměry zemí a krajín, zejména podnebí, jejichž účinek jeví se zvláště hledíc ku hmotným potřebám výživy, oděvu a obydlí (rozdíly ve přirozené potřebě potravy nebo oděvu u národů pásem horkých, středních, chladných atd.);

b) jednak jsou to názory a zvyky historickým vývojem zakořeněné v jednotlivých národnostech, v místních skupinách (města, venkov) jejich i v rozličných jejich vrstvách (společenských třídách). Na takovýchto zakořeněných mravech a zvycích zakládá se zejména zobecnělý úsudek o tom, kterých potřeb ukojení a jaký způsob jeho v jednotlivém národě nebo v jednotlivé jeho vrstvě pokládá se za nutný. Ve všeobecných zvycích konsumpčních každého národa a jednotlivých jeho tříd i skupin a úsudcích způsobu právě uvedeného zračí se jejich průměrná míra životní (standard of life). Rozdílná průměrná míra životní Angličana a Čecha; Yankee, Fenian (Irčan) a Číňan v Americe. Rozličná průměrná míra životní našeho dělnictva, rolnictva atd.

Tato průměrná životní míra má podstatný účinek netoliko na poměry výroby a obchodu, nýbrž je zejména důležitou pro otázky rozdělení důchodů (srovn. nauku o mzdě). Neboť čím více utkvěly nějaké zvyky konsumpční v jisté společenské vrstvě, tím větší odpor bude ona klásti vlivům je ohrožujícím.

Znakem kulturního vývoje každého národa jest kvantitativné i kvalitativné stupňování průměrné míry životní, kteréž pokračuje dvojí cestou:

a) zušlechťováním potřeb již z původního přirozeného

(necivilisovaného) stavu přinesených, což se jeví především ve způsobu (jakosti), kterým se ukojují potřeby potravy, oděvu, obydlí atd.;

b) přírůstkům nových, kterých příčinou jest vůbec teprve postupující kulturní vývoj; to jsou v první řadě potřeby nehmotné (intelektuální, mravní, estetické atd.).

Tak význačnou jest tato skutečnost, že byla jako základní, všechen vývoj hospodářský ovládající skutečnost (vedle stejně významného principu hospodárnosti) vyčena jako t. zv. zákon o rozmnožujících se potřebách (James Bonar). Tak řečený zákon o rozmnožujících se činnostech, jak jej vyjádřil Marshall, není než výrazem pro jinou stránku téže skutečnosti.

Proto nelze přibývání potřeb v kvantitativním nebo v kvalitativním směru samo o sobě pokládati za něco závadného ani se stanoviska hospodářského ani se stanoviska zdravé morálky, naopak pokrok kulturní a přibývání potřeb jsou nerozlučitelné zjevy. Společenský process stoupající průměrné míry životní uskutečňuje se pak zvláště tím způsobem, že v mezích možnosti úkoje probouzejí se určité potřeby u jednotlivců a napodobením přecházejí na jiné jednotlivce téže společenské vrstvy (třídy) a s tak zv. vyšších vrstev sdělují se „nakažlivou působností příkladu“ (Cohn) sestupně vrstvám dalším. Při tom arci mohou se objeviti úkazy nezdravé, s hlediska obecného prospěchu nežádoucí. Nezdravé, svede-li příklad podobný vrstvy (třídy společenské), mající prostředky hmotné poměrně omezené, k tomu, že ony poruší přirozený pořad ukojení potřeb, snažíce se ukójiti potřeby poměrně zbytné na újmu úkoje objektivně nutnějšího. (Na př.: ukojení potřeb mody, oděvu nebo potřeb společenského styku (zábav atd.) na újmu přiměřeného opatření výživy a bytu.) Dokonce pak se objevují nebezpečné sociální úkazy, když v dobách, jež jsou ovládnuty tendencemi po rostoucí rovnosti, celé společenské vrstvy ocitují se před nemožností ukójiti svými prostředky, poměrně obmezenými, obor potřeb pod vlivem těch tendencí se rozšiřující. Důležitá to na příklad stránka nynější otázky dělnické.

Přihlížíme-li s hlediska naznačeného rozvoje potřeb blíže k významu, jaký mají pro sebezachování a rozvoj jednotlivce určité potřeby, dospějeme k rozdílu potřeb existenčních a kulturních.

1. Existenční potřeby jsou takové, jichž ukojení jest podmínkou samé existence. Ale pojem „existence“ dá se tu bráti rozdílně, buď prostě v nejobmezenějším smyslu hmotném nebo ve smyslu již společenskými názory určeném. Dle toho lze rozeznávat:

a) Existenční potřeby v nejužším smyslu čili přirozeně nutné, t. j. potřeby, jichž ukojení jest za daných přirozených poměrů fyzicky nezbytno (absolutní potřeby existenční, nebo-li dle Wagnera existenční potřeby prvního stupně).

b) Takový objem potřeb a takový způsob jich ukojení, který dle názorů a obyčejů životních v každém národě platných pokládá se za nutný i pro vrstvy toho národa nejméně příznivě postavené. Zde tedy rozhoduje míra životní v národě, hledíc k onomu objemu potřeb a ku zvláštnímu způsobu jejich ukojení, jež na tom stupni vývoje, na který onen národ dospěl, pokládají se obecným názorem za minimum „slušné lidské existence“.

Nazýváme je relativními potřebami existenčními (pro případ: společensky nutné, dle Wagnera existenční potřeby druhého stupně).

2. Potřeby, jichž ukojení tuto posléze řečenou hranici přesahuje, zovou se kulturními (všecky přepychové sem též čítají).

Poznámka: F. B. Herrmannem (autorem slavného díla: „Staatswirtsch. Untersuchungen“) zavedeno bylo v literatuře rozlišování potřebna individuální a kolektivní (pospolité). U A. Wagnera označují se jako individuální takové potřeby, které má jednotlivec o sobě jako jednatel, nechť žije ve společenských svazcích nebo ne. Jenom způsob ukojení jich nabývá někdy rázu společenského (moda). Kolektivními nazývají se dle něho takové, které mají svůj kořen ve společenské povaze člověka, zakládají se na pospolitém životě a vyvinují se jím, takže je mají jednotlivci ne jako jednotlivci, nýbrž jako příslušníci jistých společenských svazků, vrstev nebo skupin (na př. státu, národnosti, obcí), jistých výdělkových skupin (na př. průmyslníků, rolníků atd.), náboženských vyznání, společenstev atd. Proti Wagnerově definici, nedopouštějící určité hranice mezi individuálními a pospolitými potřebami, zvedl se odpor (Cohn, Sax), z čehož povstaly nové pokusy třídění a definicí. Tak na př. Sax — jenž však obmezuje pojem kolektivních hospodářství na pospolité svazky povahy donucovací — nazývá pospolitou potřebou v objektivním smyslu jednotlivé účely lid-

ských pospolitostí (státu, obcí atd.) v jejich závislosti na zevních prostředcích, které subjektivně stávají se potřebami pospolitými, když je lidé, jako členové těch pospolitostí, jako účely těch pospolitostí pociťují; teprve když účely řečené v tato subjektivní vědomí vešly, vyvolávají potřebná hospodářská jednání. Z toho však již vyplývá, že mohou se jisté individuální potřeby vyvinouti v pospolité, na př. když se ukáže, že ukojení jisté individuální potřeby dá se technicky uspokojivě provésti jen sloučenou spotřebou všech jednotlivců k jistému pospolitému svazku náležejících.

§ 2. O STATCÍCH HOSPODÁŘSKÝCH.

Předmětem hospodaření jsou statky. V nejširším, obecně užívaném smyslu (tedy nikoli ve vědeckém smyslu národohospodářském) jest každý prostředek, sloužící k ukojení nějaké lidské potřeby, statkem. V tom smyslu náleží sem i vlastnosti, nadání a síly lidské, které arci namnoze jako následek hospodářských činností (t. j. konsumpcí) se tvoří, leč pokud se nevtělují nějakým způsobem zevním ve výkonu osobní (práce), zůstávají osobními vlastnostmi, které se mohou třeba státi i hospodářsky významnými, ale nejsou v hospodářském smyslu statky. Toto obmezení objemu pojmu statkového vyplývá z potřeby, aby byl vymezen (definován) účelně, aby se ho dalo užívat v celém rozsahu nauky bez obtíží, jednostejně a důsledně, zejména bez potřeby stálého vysvětlování, jaké způsoby se právě míní. Na podobných hledíštích se zakládá ustálení pojmu hospodářství na činnost lidskou vztahující se na zevní prostředky, sloužící k ukojení našich potřeb, jsou-li tyto prostředky v mezích potřeb dotčených přístupny měrou relativně obmezenou (srovn. pojem hospodářství).

Z těchto důvodů tedy nepřikládáme povahu statků ve smyslu hospodářském ani řečeným osobním vlastnostem a stavům (často „vnitřními statky“ nazývaným), ba ani ještě o sobě všem mimo člověka se nalézajícím zevním prostředkům k ukojení potřeb (všem zevním statkům). Neboť některé z těchto t. zv. zevních statků jsou na snadě množstvím v mezích lidských potřeb libovolným, buď vůbec (vzduch, světlo), nebo aspoň v jistých dobách a na jistých místech (volně přivlastnitelné plodiny půdy, zvěř divoká i sama půda, dokud jest jí pro lidské potřeby přebytek). Nabývají se tedy bez náhrady a obětí, t. j. bez hospodářské činnosti, a bývají proto namnoze v literatuře zvány „statky volnými čili svobodnými“.

Statky v hospodářském smyslu, tedy statky hospodářskými jsou tudíž jen všechny takové zevní prostředky úkojné, kterých není nazbyt, t. j. jichž nabývání následkem poměrné kvantitativní obmezenosti vyžaduje obětí (nákladů) osobních nebo věcných, nebo obojích, takže hledíc k těmto obětem bezděčně si zjednává platnost rozumový požadavek, který jsme nazvali zásadou hospodárnosti.

Běžné theorie obmezují pojem statků hospodářských:

1. buď vůbec jen na hmotné statky (Sachgüter), t. j. všechny hmatem jímatelné (chléb, oděv, kniha, nástroj atd.), nebo 2. přisuzují vlastnost hospodářského statku také ještě osobním výkonům nebo službám (Leistungsgüter). Výkony ve smyslu statků hospodářských rozumějí se totiž pak osobní činnosti (služby, práce) osob třetích, které k ukojení našich potřeb slouží (umělců, lékařů, řečníků, právníků, dělníků, služebných atd.). Při všech takových užších nebo širších vymezeních rozhodují úvahy vědecké techniky: účelnost pro důsledné užívání pojmu každého pro všechny na něm spočívající další pojmové konstrukce.

Můžeme pak osobní výkony v udaném smyslu připustiti jako hospodářské statky, protože valnou část našich potřeb neukájejí jen hmotné statky, nýbrž osobní výkony jiných lidí a nenabývají se bez obětí (nákladu); potud tedy lze jim přiznati charakter statků hospodářských. Rozdíl jest jenom ten, že hmotné statky jsou povahy více méně trvalé, jejich konsumpce nespadá v jedno s jejich vznikem, dají se tedy nahromaditi a na jiné přeněsti; výkony nemají hmotné trvalosti, spotřebují se v momentu vzniku, nedají se nahromaditi a na jiné místo přeněsti.

Osobní činnosti sem spadající mohou býti dvojího způsobu:

a) takové, pomocí jichž se nabývá neb upravuje nějaký statek hmotný, tedy t. zv. práce hmotné. Tu lze tedy oddělit činnost a výsledek její, a ne tato činnost, nýbrž výsledek její jest bezprostředným předmětem potřeby;

b) takové, kde činnost nevtěluje se v žádný statek hmotný, nýbrž činnost sama tedy jest přímo předmětem potřeby, která se ukáje bezprostředným použitím nebo dojmem té činnosti (osobní výkony v užším slova smyslu, výkony umělce, právního rádce atd.). Tento rozdíl obou kategorií statků jest příčinou, proč v theorii tu a tam jedině t. zv. osobní výkony v užším smyslu (posléz ad b) uvedené) vedle statků hmotných mezi hospodářské statky byly řaděny, nikoli však výkony uvedené sub a) (tak činí Roscher, Wagner, Held). A contrario toho jiní ovšem důsledněji i obor sub a) mezi hospodářské statky vřadili (zejména Mangoldt, Schäffle, F. J. Neumann). Ale ve velké části v písemnictví národohospodářském obmezuje se dosud dle anglického příkladu pojem hospodářských statků na statky hmotné. Původ toho hledati sluší již

u francouzských ekonomistů předrevolučních (fysiokratů), kteří pojem bohatství, statků, produktivnosti a pod. brali ve smyslu číře materiálním, a názor jejich ovládl následovně jejich v Anglii. I souvisí s tím i jejich pojem o produktivnosti hospodářských činností. S názorem, že jen hmotné statky mohou míti povahu statků hospodářských, souviselo pak důsledně, že uznány jenom hmotné práce za hospodářsky produktivní. Změněný názor začíná pak u theoretiků francouzských na počátku 19. stol., kteří přivedli do theorie výkony jako hospodářské statky poměrové.

Byla totiž svým časem uznávána ještě třetí kategorie hospodářských statků: někteří národní hospodáři novověcí uvádějí ještě tak zv. statky poměrové či poměry (Verhältnisse), kterýžto pojem vystupuje u jednotlivých spisovatelů v objemu velmi nestejném. Kdežto na př. Schaffle zahrnuje v tento pojem toliko takové hospodářsky ovládatelné jevy života společenského, které pro řídkost svou jsou vzácné, jako na př. obchodní známosti, firmy, monopoly, privilegia atd., rozšířili jiní (Herrmann) pojem tento na poměry, které vůbec jsou resultátem hospodářských nákladů, na př. bezpečnost veřejnou, jiní pak dokonce (Neumann) sem zahrnuli i veškerá práva, vztahující se k hmotným statkům nebo výkonům osob třetích. Tím vším stalo se ohraničení pojmu hospodářských statků nepřesným; mnohé jiné pojmy stanou se nejistými (na př. pojem jmění), jestliže i hmotné statky i práva majetková pokládáme za statky. Pročež, z důvodů vědecké techniky, doporučí se omeziti pojem hospodářských statků tak, aby se ho dalo užívatí snadno v celé nauce důsledně a bez nebezpečí dvojmyslů. A tu pak vědecky úplně postačí, obmezí-li se pojem hospodářských statků na statky hmotné a na výkony osob třetích. Ano v nejnovější literatuře směřuje se opět namnoze, ač bez rozhodujících nutností, k obmezení pojmu hospodářských statků pouze na statky hmotné, jichž není nazbyt (rakouská škola Mengrova).

§ 3. POHNUTKY JEDNÁNÍ, OVLÁDAJÍCÍ POMĚR ČLOVĚKA KU STATKŮM; TVARY HOSPODÁŘSTVÍ, ZAKLÁDAJÍCÍ SE NA RŮZNOSTECH JEJICH.

1. *Dogmatický vývoj.* Učení národohospodářské, které se vyvinulo na základech ryze individualistických v 2. pol. 18. věku, vycházelo z předpokladu, že výhradnou pohnutkou jednání hospodářského subjektu je zisknost soukromá, t. j. snaha hospodářského subjektu jak možno nejvíce statků (ve smyslu školy té rozuměj: statků hmotných) nabýti a jak nejméně možno jich pozbyti. Toto tak zv. „dogma o zisknosti“, jehož původ sluší sice hledati již u fyziokratů, ale jež zvláště u A. Smitha a jeho následovníků stalo se pilířem celé soustavy theoretické, nebylo původně jen principem methodickým, t. j. pouhým předpokladem, aby se snáze mohlo dedukovati (viz o methodách badání), nýbrž bylo přímo základním theoremem nadmíru rozšířeného materialistického názoru společensko-filosofického. Individuální snahy a pudy pokládaly se za jediné přirozené činitele společenských útvarů, jejichž volnou působností (tedy přes meze stejně oprávněných snah osob třetích od veřejné moci neobmezovanou) přirozené zákony společenské přicházejí k platnosti, a sloužily v tom smyslu za základní praemissu pro deduktivní (aprioristické, spekulativní) dovozování. To slušelo zcela duchu doby, která, snažíc se vystihnouti všude, tedy i v jevech společenského života lidského, přirozený řád věcí (ordre naturel des choses), vyvozovala jej ze základů individualistických, t. j. ve všem vycházela jediné od individuí, jejich pudů a snah.

V souhlasu s tím poťkáváme se i s konstrukcí státu na základě domnělé společenské smlouvy jednotlivců, vůbec s pojmem tak řeč. přirozeného práva, t. j. práva z přirozenosti lidské odvozeného, vždy a všude platného jako vrchní direktiva pro pozitivní zákonodárství.

S tím v souhlasu bylo také formulování t. zv. základních práv občanských jako hradby proti přehmatům státní moci do neporušitelné sféry individuální volnosti, zkrátka souboru zásad tvořících základ t. zv. politické svobody (srovn. proslavenou deklaraci práv občanských ve franc. revoluci).

Teprve znenáhlym poťřením materialistické filosofie individualistické stala se z „dogmatu o zisknosti“ pouhá methodická po-

můcka, t. j. předpoklad z důvodu logické účelnosti schválně a ovšem hypoteticky upotřebený. Z axiomu sociálně-filosofického stal se pouhý umělý methodický prostředek („Kunstgriff“). I to nebylo bez oprávnění věcného v době, kde měrou nebývalou se uvolnily všechny bývalé hráze volné soutěže.

Zišností hospodářskou („selfinterest“ A. Smitha) ve službě této methodické pomůcky představuje si národohospodářské učení „zdravý“ egoismus, kterýž:

1. po stránce rozumové jest dosti osvětlený a prozíravý, aby vždy náležitě poznal, co jest nejlepším prospěchem vlastním, a
2. po stránce mravní vázán jest pouze zřetelem na stejnou subjektivní oprávněnost všech ostatních spoluobčanů;
3. po stránce právní zabezpečen jest právní ochranou osoby, pak vlastnictví a vůbec práv majetkových svobodnými smlouvami nabytých (v duchu t. zv. přirozeno-právní nauky 18. stol.).

Pokud panovala společenská filosofie individualistická, ovládalo ji v důslednosti jejích základních názorů přesvědčení, že i společnému obecnému prospěchu nejvíce se poslouží, když každý jednotlivec v mezích výše uvedených řídí se zišností svou hospodářskou, čili jinak, že prospěch obecný zakládá se na prospěchu jednotlivců a prospěch jednotlivců jest jediným přirozeným organizačním principem neboli regulátorem hospodářského života. Tento názor (který panuje ještě u fyziokratů, proráží celkem u A. Smitha a namnoze pak zase i více u některých jeho následovníků) tvoří jádro t. zv. materialistické ethiky, t. j. nauky, že volnou vládou zišností soukromé, pouze ve smyslu výše řečeném ohraničenou, dosáhne se zároveň souladu všech, třeba zdánlivě sporných společenských prospěchů. (Bastiat: *Harmonies économiques*.) — O materialistickém názoru a materialistické ethice srovnej Lange: *Geschichte des Materialismus*.

Když však se běře zišnost pouze jako methodická pomůcka, vědomě z důvodů usnadnění logické operace upotřebená, všechny tyto posléz řečené důsledky odpadají a nic nevádí, aby se i jiné organizační principy vedle zišnosti uznávaly. Vskutku také záhy počalo se poznávat, že naprosto nelze vystačiti učením o zišnosti hospodářské jako přirozeném regulátoru hospodářského života, žeť ona — ač jest činitelem důležitým a mocným, ba jako přirozený projev pudu po sebezachování a rozvoji v jistých mezích ne-

zbytným i mravně oprávněným – přece ani není jediným, tím méně pak výhradně oprávněným.

Z části totiž ještě v předešlém století obrátila se pozornost ke skutečnosti, že vedle egoistických pudů ovládaný bývají skutky lidské vůbec i pohnutkami takovými, jež vyplývají z pospolitě povahy člověka, již ve starověku Aristotelem oceněné (ἡθικὸν πολιτικόν). Různými jmény hleděli rozliční spisovatelé označiti tu skutečnost, že má člověk jisté nadání společenské, v němž mají prvotní původ svůj rozličné útvary pospolitě, na kterých se zakládají i zvláštní zjevy hospodářské. Rozeznávání taková stále určitěji se vytvářela v našem století, tak na př. jal se lišiti Chevalier „personabilité“ od „sociabilité“, Herrmann a jiní v podobném smyslu „Eigennutz“ od „Gemeinsinn“ atd., kromě toho poznávány a lépe oceněny mezi pohnutkami jednání jednotlivců i takové, jež jsou povahy neegoistické, ve kterém směru zejména Comte dal důležité podněty svým oceněním t. zv. altruismu.

První pokus, jímž rozdíly podobné došly soustavného formulování jako prameny rozličných základních útvarů hospodářských, pochází od Schöfflea (v díle „Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirtschaft“). Budujeť on na takových rozdílech své učení o t. zv. organizačních základech života hospodářského, t. j. principech, na kterých spočívají základní útvary ústrojí hospodářských, i rozeznává jich tři, totiž:

1. princip soukromohospodářský neboli spekulativní, kterýž jest totožný s dotčenou již zásadou hospodářské ziskovosti jednotlivců a ovládá jednak všechna hospodářství jednotlivcův a pak všeliká společná, jež založena jsou ryze na snaze výdělečné (společnosti výdělkové, jako na př. akciové);

2. princip veřejnohospodářský, který ovládá všeliká hospodářství veřejná (státní, zemské, obecní a pod.), směřující za nejlepším ukojením určitých pospolitých potřeb širších a užších politických svazků lidských („obcí“ v nejšířším slova smyslu), a

3. princip karitativní neboli liberální (zde odvozeno od slova „liberalitas“ štědrost), kterýž jest protivou egoismu, ježto se zakládá na neúplatném obětování hmotných statků nebo služeb ku prospěchu jiných.

Každý z těchto principů uskutečňuje se dle Schöfflea zvláštními útvary hospodářského života, při čemž vznikají též útvary

smíšené, jaké na př. jeví se v t. zv. společenstvech svépomocných, která jako smíšené tvary vznikají z působnosti principů pod č. 1 a 3.

Základní příbuznost panující ve způsobech nabývání a upořádání hospodářských statků mezi veřejnými hospodářstvími a těmi formami spolkových hospodářství nevýdělkových, jakých k rozmanitým účelům vědeckým, uměleckým a j. pod. zejména veliké množství zplodilo novověké spolčování, přiměla A. Wagnera k jisté odchylce od rozdělení Schäßfleova. On totiž shrnul zjevy posléze řečené s hospodářstvími veřejnými ve zvláštní společenskou skupinu pod názvem *hospodářství pospolitých či obecných* (*Gemeinwirtschaften*). Rozeznáváje tudíž princip soukromohospodářský, obecnohospodářský a karitativní, liší v oboru obecnohospodářském hospodářství kolektivní či pospolitá donucující, t. j. veřejná (*Zwangsgemeinwirtschaften*), a hospodářství pospolitá dobrovolná (*freie Gemeinwirtschaften*), jako na př. spolků nevýdělných.

V částečné protivě k těmto učením Sax (*Wesen und Aufgaben der Nationalökonomie*), pokládáje po způsobu starších spisovatelů za nejzákladnější ze všech rozdílu v útvarech společenských protivu mezi individui ovládanými rozličnými osobitými pohnutkami jednání a mezi útvary společenskými, jež pevným řádem jednotlivce vízí, takže každý jistým takovým náleží, v nich se rodí a i proti vůli své řádům jejich podléhá (stát, země, obec atd.) – založil nové rozřídění takto: Jsou dvě základní tvorné síly společenské: *individualismus* a *kollektivismus*. *Individualismus* zase vystupuje trojím rozdílným směrem:

a) jako *egoismus*;

b) jako *mutualismus* (podporou cizího prospěchu podporují zároveň vlastní, jako na př. ve svépomocných společenstvech), nebo

c) jako *altruismus* (obětování svého prospěchu cizímu).

Z každé z těchto tří snah individualistických o sobě vznikají určité společenské útvary, kdežto výsledkem kolektivismu jsou jisté trvalé společenské svazky, sloužící sice pospolitým prospěchům všech svých příslušníků, však podřizující každého jednotlivce těmto společným prospěchům. Pojmu kolektivního hospodářství užívá se tu tedy ve smyslu užším, totiž ve smyslu Wagnerových hospodářství kolektivních donucujících, kdežto dobrovolná kolektivní

hospodářství, Wagnerem tak nazvaná, náležela by dle přítomného rozřídění pod individualistické útvary rázu mutualistického.

Na rozličných stupních a v rozličných fázích vývoje lidského nezůstává stejným ani rozsah ani intenzita, jakými jednotlivé z dotčených sil tvorných přicházejí k platnosti. Nejsouť ani u rozličných národů téhož kulturního stupně v téže době všechny stejnou měrou vyvinuty. Vzájemné hranice působnosti a platnosti činitelů těch stále se pošunují.

Nejdůležitějším výsledkem těchto výzkumů jest poznání, že se jimi hranice theoretického badání národohospodářského daleko rozšířily nad původní rozsah, který měly v učeních ryze individualistických. Bylať theorie národohospodářská zbudovaná v učeních řečených, sestrojovaných na výhradném základě hospodářského egoismu jednotlivců, vůbec jen částečným rozřešením úkolu, bylať to – jak výše ukázáno – podstatně jen a bstraktní theorie soukromohospodářská.

Dalším úkolem theorie jsou pak pokusy o zjištění, zdali a jaká zákonitost panuje ve vzájemném sledu a ohraničení působnosti dotčených sil. Pokusy takové ovšem se staly, aniž byly s to úkolu dosáhnouti. Tak na př. A. Comte (ve své „Philosophie positive“) spatřuje v postupném zatlačování egoismu altruismem zákon lidského vývoje (srovn. Sociologie, přel. Brejcha), kdežto Rodbertus-Jagetzow zase pokládá kolektivistické tvary za pravidelné a normální způsoby a stavy společenské (tedy zejména i vítězství socialismu za nezbytný výsledek vývoje), individualistická zřízení jsou mu jen pomůckami přechodnými, když jisté tvary kolektivistické, jež se byly přežily, mají přejíti v nové, potřebám doby přiměřené (srovn. Dietzelův spis: Karl Rodbertus, 2 odděl.). Avšak byly to jen pokusy, už pro nedostatečnost dosavadního materiálu poznatkového, ještě nedostatečné.

V příčině výše vyložených rozřídění Schäßfleových, Wagnerových a Saxových sluší konečně dodatí toto: Všechna tato rozdělení s větší či menší klassifikační bystrostí prokazují rozličnost činitelů, na nichž se zakládá organisace společnosti lidské i zejména též všeliká rozdílnost jevů hospodářských. Avšak nevyplývá z klassifikace motivových (pohnutkových) typů už samo sebou, že by každému z dotčených činitelů přináležel výhradně zvláštní, jen jemu vlastní způsob nabývání hospodářských statků. Shledávámeť na př.

i při t. zv. veřejných hospodářstvích (kollektivních ve smyslu Saxově) často nabývání statků po způsobu soukromohospodářském (státní nebo obecní statky rolnické, státní továrny atd.).

Altruistické zjevy, někdy mocného rozsahu, jeví se jako obětovné upořebení statků nabytých výdělečným způsobem ryze soukromohospodářským (dary a nadace k vědeckým nebo dobročinným účelům poskytnuté od bohatých jednotlivců nebo sebrané sbírkami). Z toho již vyplývá, že sluší, když se stopují rozličné jevy hospodářské, pocházející z působnosti egoismu, mutualismu nebo altruismu, rozlišovati vždy způsob nabývání a způsob upotřebování statků.

Názvosloví samo není v klasifikacích předeslaných užíváno jednotejně. Saxovo třídění, lišící důsledně jevy z oboru samostatné činnosti jednotlivců od pevných svazků pospolitých, jednotlivce sobě trvale podřizujících, jest ve věci nejsprávnější. Ale pojem „individualismus“ vystupuje u něho šíře, nežli se srovnává s obvyklým zakořeněným užíváním slova toho.

2. *Soukromá zřítnost a příslušné hospodářské tvary.* Hospodářská zřítnost jednotlivecká jest, jak z předcházejících výkladů vysvítá, za nynějších společenských řádů a na nynějším stupni mravního vývoje lidského a zajisté pro nedozírnou budoucnost vskutku nejobecnější a nejmocnější vzpruha hospodářských jednání. Ona však nevystupuje v každé době a v téže době u rozdílných národů stejnou intenzitou, není také v každé době a u národů různých stejně dostatečným hyblem k docílení největších prospěchů jednotlivců, tím méně pak celých společenských tříd nebo národů.

a) Především byl by docela mylný náhled, který by za to měl, že hospodářská zřítnost, jak si ji představujeme, majíce na zřeteli typy současně, jest něčím, co již od pradávna stejným způsobem a stejnou silou člověka naplňovalo. Naopak. Hospodářská zřítnost, kterou průměrný člověk dnešní u vzdělaných národů osvědčuje, jest sama něco teprve pokročilejším stavům civilisace příslušného.

Ona předpokládá schopnost přemýšlení a rozvahy, smysl pro záměrné upravování našich činností, ovládaných ne pouze dojmy a choutkami okamžiku, nýbrž prozíravou péčí o budoucnost, ve směr to vlastnosti, které primitivním lidem scházejí. Ona tedy není

žádný vrozený, ani stále stejně se projevující pud, nýbrž už produkt civilisace. U primitivních národů jeví se jen jako snaha po výživě a požitku okamžitém, a zejména jí schází všechna energie pravidelného, předvídatvého rozpočítání. Primitivní člověk jest podoben spíše dítěti; má spíše chtivost než hospodářskou zříšnost rozumujícího člověka. Proto se také může říci, že samo hospodaření jest něco, co se teprve během dlouhých dob v člověku vychovává, není tedy jeho „přirozenou“ vlastností. (Postupující objektivné uskutečňování principu hospodárnosti.)

b) I na stupních civilisace nynější zůstává arci míra a povaha hospodářské zříšnosti jednotlivců individuálně rozdílna; neboť vystupuje u každého jednotlivce jen v souboru celé jeho povahy s jinými zvláštnostmi a snahami, s jeho názory mravními, s citem pro slušnost a právo, s láskou rodinnou atd.; tu více méně se oslabuje vědomou snahou altruistickou, onde zase vybočuje až ve směry obecně škodné, ve vykořisťování nevědomosti, slabosti a nouze. Ostatně nejen úmysl zříšného využitkování, nýbrž i potřebná k němu míra intelligence bývá individuálně velmi nestejnou.

c) Ještě pak více průměrná míra soukromé zříšnosti i všech jiných momentů, majících na ni vliv, a způsob projevování její souvisívá s povahou národní a zrcadlí se ve zobecněném hospodářském mravu, t. j. v oněch obyčejích a způsobech jednání v záležitostech hospodářských, jaké v celém národě nebo v jednotlivých jeho vrstvách a třídách jsou výsledkem ustálených zvyků a forem jednání, mravních i náboženských názorů a nabytého vzdělání. V chování se na trhu, v jednání podnikatele s dělníkem, v nakládání s majetkem (na př. rolnickým, scill. úkazy t. zv. drobení či parcelování statků) i ve způsobech a předmětech spotřeby vystupují druhové (generické) rozdíly podle národů, národností, krajin, tříd a stavů. Na nich se zakládá obecný úsudek o tom, co jest v příslušném kruhu v hospodářské příčině dovoleno, slušno nebo správnou, a co nikoliv.

d) Nepodávají-li samy mravy hospodářské záruky, že by za volné působnosti osobní zříšnosti jisté obecně důležité účely nebo prospěchy se dosáhly, nastává nutnost silnějších činitelů, t. j. právních předpisů a omezení (na př. moderní zákonodárství tovární,

zákony o lichvě, o obmezené dělitelnosti pozemků, o kommassaci, o pojišťování dělnickém).

Není tudíž možno vzájemné hranice mezi mravem a právem stanovití trvale a zásadně určitým výpočtem oborů jim přínáležejících. Hranice ty dle dob a poměrů se pošinují. Co v jisté době nebo u jednotlivého národa samým hospodářským mravem se vyvinuje, jindy, nebo u jiného národa, způsobí se jen opatřeními právními. (Pojišťování dělnické provedeno na př. v Anglii velmi rozsáhlou měrou svépomocí dělnickou, kdežto v Německu a v Rakousku bylo potřeba velikolepé zákonné organisace jeho na základě donucovacím.)

Základním tvarem konkrétních hospodářství v dobách kulturních, jenž ovládán je zásadou soukromé ziskosti hospodářské, jsou t. zv. hospodářství individuální (soukromá v nejužším smyslu), buďtež si ona již hospodářství jednotlivců nebo hospodářských společení ryze výdělečných. Jest sice v těchto posléz řečených také již jistý živel mutualistický, avšak on jest výdělečnému tou měrou podřízen (akciové společnosti), že se ještě v zařízeních samých neprojevuje (jen v pohnutce už vězívá). Charakteristickou pro tyto tvary hospodářské – v nynějším společenském zřízení převládající – jest jejich stránka na bývací. Statky nabývají se v nich buď vlastní výrobou pro pouhou vlastní potřebu (převládající zjev nižších stupňů vývoje) nebo (což ve vyšších převládá) výrobou pro výměnu za statky od jiných vyrobené. Výroba i výměna ovládaný jsou snahou po nejvyšším dosažitelném výtěžku. Výměna (směna) děje se dle zásady „dávku za dávku“ (výměna úplatná), při čemž každá strana hledí, aby jak nejméně možno obětovala a jak nejvíce možno dostala. Při společných hospodářstvích výdělkových zračí se vlastnost ve snaze po největším zisku ze společného závodu, kterýžto zisk se pak rozděluje přísně poměrně (proporcionálně) dle míry jednotlivcova podílu (dle počtu jeho akcií, závodních podílů).

Upotřebení statků takto nabytých může býti ovšem zase především egoistické (pro sebe, rodinu), a čím více v příslušném spotřebním (domácím) hospodářství platny budou egoistické pudy, tím účinněji skuteční se snaha, zjednatí si za vytěžený zisk co nejvíce požitků přítomných nebo i budoucích (na př. uložení na úrok). Avšak upotřebení může býti i z větší či menší části altruistické (věnováním k národním, náboženským, dobročinným účelům).

3. Zásada veřejnohospodářská. Příslušné hospodářské tvary.

Po stránce hospodářské jest charakteristickým znakem hospodářství veřejných, že slouží jen určitému, ovšem ne vždy stejně rozsáhlému oboru pospolitých (za pospolitě uznaných) potřeb příslušnictva svého (státního, zemského atd.) a náklad s tím spojený uhrazují způsobem, jenž z jejich povahy vyplývá a má tyto zvláštnosti:

a) Egoismus soukromohospodářský, tedy snaha po největším dosažitelném zisku, má u hospodářství sem náležejících jediné potud místo, pokud ona vládnou nějakými soukromohospodářskými prameny příjmů (na př. rolnickými statky, lesy). Takové podniky, nalézající se v rukou státu, obce nebo spolků nevýdělkových, jsou vlastně hospodářství individuální v rukou veřejnoprávního subjektu, co do upotřebení výtěžku účelům kolektivním podřízená.

b) Kde takových podniků vůbec není nebo kde výtěžky jich k úhradě všech nákladů pospolitého hospodářství nestačí, uhrazují tato hospodářství své náklady příspěvků svých příslušníkův a tu pak nabývací snaha má své meze v účelech společných, t. j. ona nejde dále, než toho vyžadují účely každého z těch hospodářství, příslušným orgánem jeho uznané. Jdouc dále, neměla by smyslu (stát, země a pod. nemají účelu, aby hromadily jmění). Způsoby pak, jimiž se uhrazují náklady společné z příspěvků účastníků, jsou právě specifickými pro tyto hospodářské útvary.

V hospodářstvích veřejných vyměřují se příspěvky společnou autoritou a to z převážné části nikoli dle individuálních prospěchů, které má každý příslušník ze zařízení a ústavů společných, jsouť tyto namnoze takové povahy, že něco podobného ani přibližně nelze vyšetřiti. Nelze tudíž ani jinak, nežli vyměřiti přispívání každého jednotlivce ke společnému nákladu dle jiného klíče neboli měřítka, které prakticky ovládáno jest nyní zásadou, aby všichni vůbec k tomu způsobili nesli břímě toho nákladu příspěvky vyměřenými stejnoměrně (poměrně) podle své hospodářské způsobilosti (daněmi). Pouze hledíc k některým výkonům veřejných orgánů nebo ústavů, z nichž buď vyplývají zvláštní zřetelné prospěchy pro jednotlivce jich žádající nebo ku kterým jednotlivci jednáním svým zvláštní podnět podávají, ukládají se těmto jednotlivcům zvláštní příspěvky, t. zv. poplatky (Gebühren),

kteřé vřak, jak z povahy věci plyne, více než skutečný náklad příslušný uhraditi nemají, sice by se výkon za specificky státní úkol pokládáný činil pramenem výdělku; avřak pak po případeř mohou se vyměřiti pod míru nákladu, běřž-li o výkony zvlářtní obecné důležitosti (poplatky za soudní výkony a pod.). Zásada „dávků za dávků“ objevuje se zde tedy téřž, ale v jiné podobě nežli v hospodářství individuálním, není tu ostatně ani smlouvy ani soutěže.

Pravidla, kterými se řídí kolektivní hospodářství, nabývajíce statků pro své potřeby, naznačujeme slovy zásada obecnohospodářská (das gemeinwirtschaftliche Prinzip).

4. *Tvary mutualistické a altruistické.* V oboru zjevů mutualistických jsou dva základní tvary podle toho, běřž-li o mutualistické útvary, jeřž slouží hmotným hospodářským prospěchům účastníků (nejvýznačnější typy: svépomocná společenstva rolnická, živnostenská, dělnická, pojiřřovny vzájemné atd.), nebo o takové, jeřž nesou se za účely jinými (spolky vědecké, umělecké, zábavné). Kdeřžto prve řečená spolčení přibližují se, pokud jde o způsob nabývání statků, více útvarům soukromohospodářským v užřím smyslu výře uvedeném (každý člen má účastenství na výtěžku dle míry svého podílu peněžního atd.), druhá skupina přibližuje se více méně značně způsobům nabývání, jaké panují v hospodářstvích veřejných, dopouřřtējíc na př. užívati výhod spolkem poskytovaných všem členům dle potřeby a vůle jejich, ukládají vřak s druhé strany příslušníkům buď stejná břemena (týřž členský příspěvek) nebo i rozdílná, jimřž vřak neodpovídají týmřž poměrem upravená práva (různé kategorie členů, při čemřž nemají ti, kteří platí větší příspěvky, vždy téřž větší práva, ba často právě menřší). Zde již pronikají stránky altruistické (kategorie členů beze všech práv).

Nejpřibuznější veřejným hospodářstvím jsou takové útvary mutualistické, které vznikají přičiněním samé veřejné moci, jeřž po případě k účastenství donucuje a to za tím účelem, aby jisté sociální nebo hospodářské prospěchy, jen vzájemnou podporou účastníků dosažitelné, byly zabezpečeny proti nečinnosti nebo odporu jednotlivců, jejichřž egoismus není dosti rozumným a prořřravým. Sem náleřží na př. naše společenstva vodní, živnostenská společenstva dle našeho řádu živnostenského, nynější nucené dělnické pojiřřovny. Veřejná hospodářství sama mohou rovněřž vstupovati

mezi sebou v mutualistické svazky (smlouvy poštovní, mincovní, celní a j.). V přibývání jich zakládá se světohospodářský moment posledních dob.

Altruistickými útvary a výkony nevyrozumíváme taková podporovací zařízení (ústavy pro chudé, nemocné, sirotčince a pod.) nebo taková obětování (přechodné podpory chudinské), jež stát a samosprávné svazky podstupují, sledující vlastní úkoly svoje. Jen potud, pokud stát, země, okres, obec podstupují oběti karitativné pro jiné státy, země, okresy, obce atd. — případ to arci nadmíru řídký — panuje obdoba s altruistickými zjevy v oboru samovolných činností jednotlivců, o které zde běží. Předmětem altruistického obětování mohou býti buď služby osobní (bezplatný dozor na chudé děti, sbírání příspěvků pro dobročinné účely) nebo statky hmotné (nadace, dary a sbírky k dobročinným a jiným obecně prospěšným účelům), kromě těch obor altruistický nemá žádného typu nabývacího jemu specifického, od jiných odchylného. Pokud se totiž nezjednávají příslušné statky prostě sbírkami (kolekcemi), tedy dary, nabývají se buď způsobem soukromohospodářským (to platí zvláště o nadacích dobročinných, jež ukládají jmění své na úrok, spravují podniky příslušné, na př. nadační statky a domy, dle pravidel soukromých výdělečných hospodářství), anebo způsobem podobným, jakého užívají mutualistická spolčení nevýdělečná (spolky dobročinné) t. j. v podobě členských příspěvků a výkonů spolkových. Rozhodující znaky altruismu sluší tedy hledati ve stránce upotřebovací, v němž zásada hospodárnosti nabývá tohoto znění: oběti poměrně nejmenší způsobiti jak možná největší prospěch určitých třetích osob. Jak velikého významu nabýti může altruistický moment, vysvítá jasně z velkolepé církevní organizace chudinské ve středověku; základ učení Kristova sám jest velikou měrou altruistický. Ráz prvotních zřízení církevních této stránce nejvíce hověl (srovn. Ratzinger: „Geschichte der kirchlichen Armenpflege im Mittelalter“, Monnier: „Histoire de l'assistance publique“). (O významu altruistického živlu s jiné stránky srovn. níže ve výkladu o t. zv. důchodu odvozeném.)

§ 4. HOSPODÁŘSKÉ POHNUTKY A TVARY HOSPODÁŘSTVÍ V PROUDU DĚJIN.

Všeliké pohnutky hospodářských jednání, v předcházejících paragrafech blíže vyložené, nevystupují jako něco již původně v povaze lidské hotového, nýbrž jako psychické skutečnosti, podléhající vývoji neméně než útvary hospodářství jimi podmíněné.

Sama zásada hospodárnosti v různých svých odrudách ani jako odruda soukromohospodářská (tedy v egoistické podobě) není nic vrozeného. Primitivní člověk nepochybně po dlouhé věky nebyl ovládán zásadou hospodárnosti, neboť k tomu vždy náleží jistá prozíravost, péče o budoucí potřeby, kdežto dle všech věrohodných líčení plemen, která trvají ještě na nejnižších stupních způsobu životního, panuje u jejich příslušníků pouze nejhrubší smysl pro okamžitý požitek, takže se možnost jeho, kdykoli se na př. šťastný lov učiní, lakoťně bez rozvahy využítkuje, bez starosti o zlítek, následkem čehož primitivní člověk ustavičně kolísá mezi bezuzdným úkojem a úmorným nedostatkem. Ani ještě prozíravého egoismu v původním člověku není, tím méně altruismus (utrácejí se děti, které jsou břemenem; starci se nechají bídné smrti na pospas); mutualismus má místo jen k účelům nutné vespolné obrany na venek. Teprve s upevňujícím se poměrem rodinným vytvářejí se i pevnější řády hospodářské.

Živly individuálního a pospolitého hospodářství jsou v rodině ještě pomíseny; rodová a kmenová pospolitost, zejména ve svých válečných stránkách (výbojných a obranných), přináší s sebou první hrubé elementy veřejnohospodářské (osobní službu při vlastním sebe vydržování v příčině výzbroje i výživy), také již jistý vyvinutější moment altruistický (jen k soukmenovcům, naproti cizím krutost a otrocké podmaňování).

Základním útvarem hospodářským zůstává na dlouhé věky uzavřené hospodářství domácí. V něm sice již vyvine se dělba práce (interní), výcvik jednotlivců ve výrobní technice je zde u lidí při rozmanitosti úkojů výhradně na sebe odkázaných všestrannější a může dospěti i ke značným stupňům dovednosti, která tvoří snadný přechod k určitějšímu štěpení výhradných živnostenských zaměstnání. Toto však teprve v městských tvarech stává se podkladem vyšších forem hospodářského života, při kterých po

stránce nabývací (výdělkové) ustalují se jednotlivá hospodářství na úplatné výrobě pro potřeby jiných, byl zatím prvotně jen za úplaty naturální (stravu atd.). Směna statků stává se tedy pravidelným zjevem a s ní spolu vyvinují se jisté prostředky směnného hospodaření (peníze) a živnosti prostředkující (tržba, doprava). Teprve s tímto vývojem tvarů městských se dostavuje a postupně rozvíjí v zemědělství i průmyslové práci, ztateněji a nápadněji arci v posléze řečené, živel podnikatelský, neboť městský řemeslník jako takový (t. j. nehledě na to, je-li zároveň polním hospodářem) skoro výhradně vyrábí pro potřebu jiných, pro odbyt, ježto vlastní potřeba jeho a rodiny, pokud jde o řemeslné výrobky jeho živnosti, jest obmezena, kdežto polní hospodář přináší na trh jen menší část plodů hospodářství svého, přebývajíc nad vlastní domácí potřebu, z trhu však také nemnoho potřebuje při převládajícím opatřování nejrozličnějších potřeb domácích vlastní výrobou (předení a tkaní, hrubé nástroje domácí atd.).

Povstávají spolu podniky těžební (obchodnické) a zároveň se v městském životě ponejprv odlišuje určitěji zaměstnavatel a námezdný dělník, kdežto venkov dlouho ještě nezná zvláštního dělnického stavu, jen porůznu užívá se čeledi domácímu rázu se přizpůsobující. Ostatně vyvinuje se na velkých a zvláště na menších statcích (poddanských i svobodnických) podnikatelský živel zvolněji než v oboru řemesel a tržby, vzdělává se půda dle starodávně zavedených způsobů technických, jen velmi málo a nenáhle změnám podléhajících. Soukromohospodářský egoismus však vůbec teprve ve výraznějších závodových tvarech dospívá ke svým nejzralejším typům.

Působnost obce v nejstarších podobách jest ovšem již hospodářskou, jeť obec místní původem svým i podstatou hospodářské společnosti za doplněk sloužící jednotlivým hospodářstvím, na př. pění o využitkování občin společnou pastvou, po případě o určitý řád pro hospodaření na pozemcích jednotlivcům osobně přikázaných, aby si způsobem hospodaření nepřekáželi (srovn. o t. zv. „vázaném hospodaření“ přednášky v Národohospodářské politice). Státní moc (pokud o státu již mluviti lze) přestává ve vojenství a soudnictví původně ryze lidovém. I cesty umělé zřizují se nucenými naturálními výkony, hlavně z důvodů vojenských.

Vzdělání školstvím po celý středověk více se ujímala církev než

panovníci, a to z pohnutek náboženskoaltruistických, které jejímu chudinskému zřízení jsou vodítkem a určují jeho ráz. Vůbec altruistický živel teprve pod vlivem křesťanství mocněji se ujímá a rozvíjí v bohaté květy ve směru povšechně lidském, rodem a kmenovou příslušností nepodmíněném. Větší rozvoj pospolitohospodářský nastal ve vyvíjejících se městech, na př. péčí o trhy, policíí místní a j., ač tu nejedny výkony, nyní veřejné správě připadající, nalézaly se v rukou zvláštní, stavovsky korporativní samosprávy (cechů), ve které se nám ukazují značně vyvinuté mutualistické útvary hospodářské s rázem rozhodně veřejným (srovn. Národohospodářskou politiku).

Teprve když s vývojem absolutní moci panovnické obor působnosti moci veřejné (správy veřejné) stále se šířil, stále rozhodněji vědomý vliv na stav a rozvoj rozličných odvětví výrobních a životní podmínky i poměry různých tříd byl vykonáván, nový, nepřetržitě se vzrůstající organismus úřadový a vojenský zároveň potřebu peněz zvyšoval a panovníci je stále vydatněji z důchodů soukromých hospodářství v různých podobách požadovali, tedy zároveň s vyvíjejícím se hospodářstvím národním odlišují se určitěji i svými zvláštními typickými formami nabývacími hospodářství veřejná od soukromých. Na obojí straně přibývá složitosti. V soukromohospodářské sféře nabývají podnikové tvary větší rozmanitosti (společenské podniky různých forem povstávají); stále více se rozvíjející dělba zaměstnání, přecházením určitých výrob, druhdy k domácnostní oblasti pracovní náležejících, na samostatné „živnosti“ rozšiřuje se extensivně obor podnikatelské působnosti a intenzivně jej zároveň stupňuje soutěž, zdokonalovanou komunikací usnadňovaná. Tak konečně i zemědělstvím proniká více podnikatelská stránka nad zbytky patriarchálního naturálněhospodářského rázu. Množící se význam majetku movitého a sociální dělba mezi třídami, vládnoucími majetkem výrobních prostředků (kapitálů), a vrstvami bezmajetnými, za stále rozhodnější prostředkovatelské funkce peněz, dává nové podněty k rozvoji úvěru za účely výrobními (výrobního úvěru), kdežto starší jednoduché tvary úvěru sloužívají jen účelům spotřebním. Z tísně tříd soutěžící ohrožených vyvinují se nové tvary mutualistické (svěpomocná spolčení dělnická, živnostnická a jiná), k jiným dává vznik veřejná organisace po případě donucování (společensva vodní, dělnické po-

kladny výpomocné, pojišťovací atd.). Vůbec rozvoj asociace živí vznik přečetných forem dobrovolně pospolitých hospodářství. Veřejná moc jisté obory, druhy altruistické sféry zůstavené, přejímá v obor správy veřejné (školství, chudinství), soukromý altruismus z velkých hnutí společenských nabývá nových osvěžujících podnětů. Různost tvarů hospodářských dostupuje nejvyšší své dosavadní bohatosti.

§ 5. VÝVOJOVÉ KLASIFIKACE V OBORU HOSPODÁŘSKÉM.

Z toho, co právě bylo řečeno, již vysvítá, že jest možno vyktnouti jisté rázovité stupně, které sice ani po stránce hospodářské všechny důležité znaky bohatého děje vývojového nevyčerpávají, ale jakožto zjevy pro určité fáze jeho, zvláště charakteristické, usnadňují orientaci. Mluvíme pak o vývojových klasifikacích.

O takovou vývojovou klasifikaci pokusil se v polovici XIX. věku Bruno Hildebrand, jenž lišil:

1. Hospodaření „naturální“, v němž buď vůbec ještě nepanují mezi různými hospodářstvími vzájemné směny statků, nebo když se již částečně zahosťují, jsou pouhými směny naturálními, kde jeden předmět spotřební (na př. jisté kvantum obilí) dává se za jiný (na př. dříví stavební, látku oděvní), kde také i rozličné dávky veřejné i poloveřejné ještě v naturální podobě se konají (cestní roboty).

2. Hospodářství peněžní, kde prostředkování výměny (nejen koupí a prodeji hmotných statků, nýbrž i výkonů pracovních atd.) děje se zvláštními, za tím účelem obecně užívanými statky – penězi.

3. Hospodářství úvěrové, kde nejen zakládání podniků a koupě i prodeje statků a četná jiná jednání hospodářská provádějí se nejširší měrou prostřednictvím úvěru (přenecháváním statků hospodářských jiným osobám za slib budoucí odplaty), nýbrž i samo užívání peněz rozličnými tvary úvěru se nahrazuje (bankovky, státovky, směňky a cheky atd.).

Klasifikace tato staví velmi význačné momenty do popředí, ale není logicky bezvadnou, neboť úvěr jest možný a vskutku se vyskytuje i v oboru hospodářství naturálního i v oboru peněžního, s druhé strany však úvěrní hospodářství bez podkladu peněžního nedá se uskutečniti – kromě toho ani nepřihlíží k jistým základním skutečnostem pro povšechný ráz hospodářského života zvláště významným.

Proto je daleko cennější jiná, novější klasifikace Bücherova (srovn. knihu „Vznik národního hospodářství“, do češtiny přeložil dr. Gruber), která, přihlížeje k základním spojitostem

soukromohospodářským, liší (výše již vyložené) stupně vývojové, a to:

1. uzavřeného hospodářství domácnostního,
2. uzavřeného hospodářství městského,
3. uzavřeného hospodářství národního.

Tyto stupně vyznačují totiž charakteristické rozdíly v rozsahu osobních a místních hospodářských závislostí vzájemných. Rozdíl ten netýče se pouze zevních známek vzájemných styků hospodářských, nýbrž má ohromný význam, pokud se týče celého způsobu a podmínek ukojování potřeb lidských a závislosti existence každého jednotlivce na nich. V uzavřeném hospodářství domácnostním (oikovém) v typické jeho ryzosti všechnu potřebu velikých příslušníků domácího svazku uhrazuje výhradně vlastní společná výroba jejich, třeba již jistým specialisováním výkonů, dělbu práce mezi členy domácnosti obstarávaná. Souhlas výroby a spotřeby je stále zabezpečen, ne vždy výroby a potřeby, můžeť jej rušiti okamžitá nepřízeň přírodních živlů, na níž v prvotních fázích vývojových závislost lidská jest poměrně největší. Na každém dalším stupni ukojení potřeb jednotlivcových stává se závislým nejenom na jeho činnosti, nejen na nahodilostech přírody zevní, nýbrž i na činnostech osob jiných, vyrábí se více méně pro potřeby cizí a žije se touž měrou pomocí cizí výroby; ukojení potřeb dostává se tedy stále více ráz „společenský“ (hlavně vlivem množících a zjemňujících se potřeb a postupujícího specialisování neboli dělby zaměstnání mezi různými hospodářstvími). Dokud tato vzájemná závislost úkoje nevystupuje z mezí místních a dokonce převládá-li ještě výroba řemeslná na osobní zakázku (třeba z látek od zákazníka samého dodaných), zůstává zachován rovnováhy mezi výrobou a potřebou snazším.

Názvu uzavřené hospodářství městské užívá se k označení takového stavu hospodářského, ve kterém město jako sídlo řemesla, tržby vstupuje ve vzájemné styky směnné s venkovem rolnickým, aniž zasahá pravidelný rozsah těchto styků dále než na bližší okruh venkova okolního, protože rozšíření jeho vadí jednak nedostatek prostředků spojovacích, ale spolu i politika měst, která se snaží zachovati pro městské živnosti ne-li veskrze výlučně příležitosti odbytové v místě a okolí, tedy aspoň jisté přednosti a výhody v té příčině. S vývojem menších terri-

riálních držav tyto snahy po výlučnosti přecházejí na tento širší územní celek, jakmile se vrchnostenské moci příslušných malých zeměpánů podaří obmezití moc měst v duchu řečené výlučnosti dosud k vlastnímu prospěchu vykonávanou. Podmaňováním menších teritorií panovnické moci širších oblastí rozvinuje se táž politika vzhledem na celé území jejich a tvoří se tedy větší uzavřené celky tím význačněji, čím více se vyvinuje vědomí o národohospodářských úkolech státu, které se vykonávají ne pouze obmezujícími opatřeními navenek (zápověďmi přívozu nebo vývozu druhů výrobků, cly, výhodami pro vlastní obchodní lodi naproti cizineckým), nýbrž i hojností pozitivních opatření ku povznesení domácích odvětví výrobních a obchodních. Tak se dospívá k tomu, co nazývá Bücher uzavřeným hospodářstvím národním.

Názvy „uzavřené hospodářství domácí, městské a národní“ neznačí tedy žádné nehybné tvary, nýbrž tvary znenáhla, postupně se vyvinující. Ony vyjadřují jen nejvýznačnější stupně toho pochodu, jak se udál od počátku středověku ve velké části Evropy. I mají v tom směru velikou hodnotu orientační.

S novověkým rozvojem kapitálu i dopravních prostředků všeho druhu a spolu uvolněním některých zvláště vydatných obmezovacích opatření nastává ovšem takové rozmnožení vzájemných hospodářských styků mezi příslušníky různých států, že se vyvinutému tomu styku dává název hospodářství světové, aniž ovšem zcela pominuly skutečnosti, jež dávají národům hospodářským jejich osobitý ráz. Ano, občasně i v jistých směrech ráz uzavřenosti zase se přituzuje (zvýšením cel ochranných, jako na př. za posledních desíletí XIX. věku ve většině států evropských).

Čím více se rozšiřuje územní obvod, uvnitř kterého se vzájemnými směňami statků úkoj potřeb zjednává a přímý styk spotřebitele s vyrabitelem a zejména tedy i pouhá výroba zakázková jest jen v omezených hranicích možna, tím nesnadněji se udržuje rovnováha výrobní a spotřební, anať je vyloučena možnost ustavičné samočinné regulace, a existence jednotlivcova stává se závislou na skutečnostech, které sám ovládati nemůže. Naproti původní převaže živlu přírodního, jenž určuje větší nebo menší míru a obtíž úkoje potřeb, stoupá tu závislost na rozdílném utváření se dějinně vytvořených momentů.

§ 6. HOSPODÁŘSTVÍ OBCHODOVÉ A NEOBCHODOVÉ.

Nazveme-li vzájemné styky různých hospodářství, které vznikají a udržovány jsou směnami hmotných statků a výkonů i jinými (úvěrovými) přechody statků, obchodem (Verkehr, a contrario pouhé tržby, t. j. živnosti směny prostředkující, Handel), můžeme ihned rozlišiti uvedené stupně Bücherovy na dvě hlavní třídy, a to takto:

Uzavřené hospodářství domácnostní nemá obchodu, jest neobchodové; ostatní tři stupně mají za společný znak, že jsou formami hospodářství obchodového (Verkehrswirtschaft) a jsou jím, postupujeme-li od uzavřeného hospodářství městského skrze uzavřené národní k světovému, měrou extensivně a intenzivně stále větší. Význam toho rozdílu objeví se ihned, jakmile s hlediska jeho si představíme celý průběh hospodářského života. Učiníme to sice majíce výhradný zřetel na soukromohospodářský obor, ale nezapomeneme, že vliv těch rozdílů jeví se i v útvarch veřejnohospodářských.

Hospodářský proces v uzavřených hospodářstvích domácnostních odehrává se celý uvnitř téže hospodářské jednotky; co se vyrobí, buď jako prostředek další výroby (kapitál výrobní) nebo trvalý předmět spotřebního užívání (jmění užitné, obydlí, domácí nářadí), zůstává v této domácnosti, nebo jako předmět bezprostředního zužití dle přidělení hlavy rodiny nebo dle ustálených obyčejů případně bezprostřední spotřebě členů jejích. Proces hospodářský má tu tedy pouze dvě stadia: výrobu a spotřebu. Lišení hrubého a čistého výnosu výroby tu nemá místa a není k němu podnětu.

Přechod od hospodářství neobchodového k obchodovému jest jen znenáhly. Dlouho se udržují, jen znenáhla ustupující, zbytky hospodářství neobchodového, běžně říkáme naturálního, zvláště na venkově od měst vzdálenějším. Čím větší část potřeb jednotlivého hospodářství se uhrazuje domácnostní výrobou (na př. převážnou spotřebou vlastních plodin polních a zahradních, tkaním a předáním pro vlastní potřebu členů domácnosti), tím jsou i neobchodové zvyky patrnější.

V podstatě uskutečňuje se řečený přechod hlavně těmito způsoby:

1. že přebytky výrobků vlastní domácnosti, aniž se její ráz ještě

jinak podstatně mění, hledají odbyť v jiných hospodářstvích, kde těch právě výrobků jest nedostatek, a to prostřednictvím směny;

2. že jednotlivci, v určitých způsobech zpracování výrobků domácími dokonaleji vycvičení, věnují se více méně výlučně této činnosti, živíce se odbytem příslušných zpracovaných výrobků nebo zpracováním látek od jiných k tomu cíli jim svěřovaných;

3. že jednotlivci neživí se vůbec vyráběním nebo zpracováním takovým, nýbrž toliko prostředkováním převodu statků od jedněch hospodářství do druhých (jako „obchodníci“, dopravci atd.).

Tyto dvě skutečnosti (2. a 3.) značí tedy jistý nový způsob specialisování či dělby zaměstnání (srovn. níže o dělbě práce). Jakmile tento proces započal, postupuje rychleji nebo méně rychle ustavičně dále a spojen jest s postupem jeho vznik nadměru rozmanitých tvarů.

Obecně platnou formou práva majetkového všech nynějších obchodových hospodářství jest právní řád, jenž uznává osobní či individuální vlastnictví na statcích sloužících výrobě i předmětech spotřeby. Tu dokonce mnohé v starší době vytvořené tvary vlastnictví pospolitého (na př. občiny) namnoze přešly ve vlastnictví individuální. Druhým nejpodstatnějším znakem hospodářství obchodového jest podnikatelství. Podnikatelé vyrábějí na vlastní vrub pro odbyť nebo prostředkují odbyť v záměru ziskovém a smlouvami zjednávají i cizí práci a cizí prostředky výrobní. I předměty spotřební se propůjčují za plat (byty). V mnohých oborech výroby průmyslové povstávají nebývalých rozměrů velkopodniky (továrny).

V oboru oběhu jsou nejvýznačnější typické tvary obchodového hospodářství: cena, peníze, úvěr a k jejich organizaci pojí se množství zařízení (banky, bursy atd.).

Z toho všeho pak spolu vyplývá, že soukromohospodářský proces v hospodářství obchodovém má čtvero hlavních článků:

1. Výrobu řízenou po vůli podnikatelsky, t. j. na odbyť pro vlastní zisk;

2. oběh, t. j. stálé přechody hospodářských statků z jednoho hospodářství do druhého, a to jednak oběh směnný, jednak oběh úvěrní;

3. rozdělení důchodové (distribuce), t. j. rozdělení produktu výroby mezi účastníky výroby (podnikatele, dělníky, propůjčovatele kapitálu) i neúčastníky její, z jiných důvodů podíly takové beroucí;

4. spotřebu.

§ 7. ZÁKLADNÍ ČINITELÉ, NA KTERÝCH ZÁVISÍ KONKRETNÍ PODOBA ROZLIČNÝCH HOSPODÁŘSTVÍ NÁRODNÍCH V RŮZNÝCH DOBÁCH.

Bylo již výše naznačeno, že každé hospodářství národní v každém momentu časovém jeví se býti produktem vývoje, kterýž na daném teritoriu a v přirozených poměrech jeho udál se účinkem povahy lidové a působením politickoprávních momentů. Z toho již vyplývá, že základní činitelé, určující konkrétní stav a vývoj jednotlivých hospodářství, jsou tři: příroda, lid a stát.

I. Příroda. Slovem „příroda“ vyznačujeme zde soubor přirozených podmínek živočišných, vyplývajících z rozdílu klimatických (světlo, temperatura, vlhkost), z různého tvaru zemského povrchu (hornatina, pahorkatina, rovina), geologického složení vrstev, fyzických a lučebních vlastností půdy, ze způsobu, množství a jakosti vodstva i jeho místního rozdělení i ze zvláštností zeměpisné polohy (na kterou světovou stranu jde sklon krajiny, zda je ohraničena horami a na kterou stranu světovou, sousedí-li s mořem a s teplými nebo chladnými jeho proudy atd.).

Všelike poměry tyto, na každém území rozdílné, tvoří hmotný podklad života hospodářského, zejména pak závisí na nich již rozsah existenčních potřeb fyzicky nutných (existenční potřeby I. stupně), což – jsouc základním živlem t. zv. míry životní – má důležitý význam pro otázky důchodové. Dále na vytčených poměrech přirozených závisí nejenom okolnost, která odvětví t. zv. výroby prvotné (výroby surovin) mají v zemi samé hmotné své podmínky, nýbrž ony vykonávají určitý vliv i na způsobilost k práci, sílu a vytrvalost v ní. Není vždy ani největší šídlost přírody největším dobrodiním, neboť kde příroda již skrovnou práci daří bohatými výtěžky, tam není dosti momentů, vzpružujících úsilí lidské (země tropické). Určující vliv těch poměrů na člověka byl často ovšem i přeceněn. (Zeměpisec Ritter pokoušel se na tom podkladě o mnohé zajímavé výklady. Z jeho podnětu vyšel Buckle-ův výrok, že celkem v horkých pásmech ovládá příroda člověka, v mírných člověk přírodu.)

Ačkoli výrobní činnost člověka není obmezena pouze na to, co mu přirozené podmínky vlasti jeho podávají – můžeť na př. zpracováti i suroviny ze zemí nejbzdálenějších – přece dává to,

co poskytují přirozené poměry země samé, základní ráz výroby (supremace průmyslová anglická, způsobená ohromným bohatstvím uhlí a železa a výhodnou námořskou polohou), i zakládá se velikou měrou na přírodních různostech t. zv. územní čili teritoriální (mezinárodní a národní) dělba práce.

Arci dávají se i přirození činitelé do jisté míry měniti působením lidským. Nemíní se tu ona obmezená možnost změn, jež nastati mohou v úzkém okrese jednotlivých hospodářství melioracemi pozemků, zalesněním strání, lokálními úpravami vodními atd., nýbrž změny v povšechném tvaru přírodního živlu pro celé krajiny, kteréžto změny bývají plodem záměrného působení pospolitého rozličných hospodářství nebo činnosti moci veřejné (velikolepé vysoušecí práce a kanalisace nizozemské), ale třeba též jen bezděčným následkem jistých, obecně obvyklých způsobů hospodaření, a to ne pouze jednání, nýbrž i opomenutí (změny poměrů klimatických následkem vymýtní lesů). Také fauna a květena měnívají se buď přirozenými migracemi nebo umělými převody a aklimatisací. Veliká část evropských zvířat domácích je původu mimoevropského. Avšak všeliké znatelné změny ve všeobecných přirozených podmínkách hospodářských způsobeny bývají jen proudem dlouhých dob.

II. Lid. Theorie, kteráž učení svoje budovala spekulativně na základě individualistickém, mohla bez ostychu vycházeti z abstraktní představy jakéhosi průměrného hospodářského subjektu. I nedopouštěla se tím chyby potud, pokud byla si vědoma, že to jest vskutku jen abstrakce, z příčin methodických učiněná (srovn. o methodě badání), a že se jen takto určitá stránka vědeckého úkolu vystihuje, nikoli úkol celý (srovn. výklady o motivech hospodářského jednání). Reální zjevy hospodářského života se arci s tímto abstraktním schematem neshodují a nemohou se s ním krýti. Konkretně hospodářský člověk — nehledě k individuálním zvláštnostem jeho — nepřestává ani v hospodářském jednání svém býti Angličanem, Němcem, Rusem atd., jeho hospodářské jednání nese stopy jeho národní povahy. Přese všechny rozdíly individuální s jedné stránky a přese všechny kosmopolitické vlivy, v naší době zvláště mohutné, nesetrou se účinky typů národních v životě hospodářském. Fysická, intelektuální a mravní povaha lidu manifestuje se ve všech směrech a prouděch kulturního stavu a vývoje

jeho, někdy i více než na př. jazyk. Vědecké zbadání jednotlivých těch stránek lidové povahy není úkolem vědy národohospodářské, ale jejich hospodářské účinky týkají se jí a nelze jich tedy pominouti.

Míra aktivnosti hospodářské při výrobě a obchodu, životnost hospodářské iniciativy a vytrvalosti, poměrná síla egoistických motivů naproti jiným a jejich váha v poměrech jednotlivých tříd vyrábětelských, zejména v poměrech podnikatelstva a dělnictva, vkus a vynalézavost ve výrobě, spořivost, spolehlivost v jednání, prozíravá péče o budoucnost vlastní a rodiny, zvyky konsumpční a jiné příslušné vlastnosti jsou rozhodujícími činiteli, určujícími povahu konkrétních hospodářství národních.

Pokud především jde o obor života fyzického, dopouštějí jisté otázky jeho přesnější hromadné pozorování, kteréž stalo se předmětem zvláštní větve věd společenských, t. zv. statistiky, k jejíž důležitějšímu náleží t. zv. statistika populační, ku kteréž se druzí hospodářskou svou důležitostí i t. zv. statistika zdravotní. Význam skutečností, jež v obou řečených oborech statistika zjišťuje, spočívá v tom, že ty skutečnosti v určitém stavu svém bývají jednak výsledkem jistých hospodářských vlivů (srovn. níže), a zase naopak v každé podobě své též hospodářské účinky mají.

Pokud jde o skutečnosti intelektuální a mravní povahy lidové, i některé z nich možno zjistiti jako hromadné zjevy způsobem statistickým (počet lidí neumějících čísti ani psáti, anebo umějících jen jedno atd.), nicméně jest tu obor statistického pozorování již samou povahou věci obmezenější, i zbývá tedy tím větší pole jiným způsobům národopisného badání, jehož výsledky arci nemají pak té přesnosti, jaké se domůže přesná metoda statistická. O vzájemné podmíněnosti jevů intelektuálního a mravního vývoje s jedné a hospodářského s druhé strany platí však totiž to, co bylo řečeno v příčině jevů života fyzického. Dějiny posledních století ukázaly zřejmě, že mocný pokrok intelektuální u nynějších kulturních národů, jenž mimo jiné osvědčil se ve skvělých pokrocích výrobní techniky, nebyl provázen stejně mocným pokrokem mravním, čehož ukazují se účinky v četných jevech t. zv. sociální otázky. Již z toho vyplývá, že i hospodářsky nadmíru závažnou jest otázka, pokud může intelektuální a mravní

rozvoj bytí předmětem zvláštního záměrného účinkování autoritativního, výchovného (v širokém toho slova smyslu), především se strany veřejné moci. Na kolik jde o intelektuální, dává na otázku tu sama historie odpověď kladnou, a to nejen pokud se týče obecného naukového vzdělání, nýbrž i pokud běží o odborné, výrobně technické. Středověk přenechal obecné vzdělání v přední řadě péči církevní a o odborně technické pečováno aspoň v průmyslu zvláštní korporativní organisací řemeslnickou (cechy); nová doba v obojím směru hlavní úkoly ponechala veřejnoprávním korporacím (státu, zemi, obci), které vždy úsilněji je šíří a to i ve směru všeobecném i ve směru odborně technickém (školy odborné, musea atd.). Za to v mravní příčině ukázal se účinek moci veřejné podřízeným, a čím méně uspokojivým jeví se bytí na široké vrstvy lidu účinek rozličných filosofických soustav etických — dosud o základní své cíle a úkoly spor vedoucích —, tím více vysvětluje nezbytnost pevného základu náboženského jakožto podmínky účinné opravy společenské.

§ 8. O VZTAZÍCH MEZI SKUTEČNOSTMI POPULAČNÍMI A ŽIVOTEM HOSPODÁŘSKÝM ZVLÁŠTĚ.

1. *Úvodní pojmy.* Slovem populace, neboli obyvatelstvo, rozumíme souhrn všech lidí obývajících jisté území politicky ohraničené, tedy území říše, státu, země, okresu, obce a jiných správních nebo jiných okrsků jakéhokoli druhu. Na rozdíl od pojmu národa v politickém smyslu, kterým se vyjadřuje politicky jednota všech ku státu náležejících, a na rozdíl od pojmu společnosti, při kterém na zřeteli máme vzájemné vztahy jednotlivců a celých tříd („společenských“), jež na základě pojmů dříve blíže vyčtených vznikly a trvají, vztahuje se pojem obyvatelstva pouze na číselný soubor všech jednotlivců na určitém území, zejména na území státním, a na číselné jejich rozvrstvení podle pohlaví, stáří, rodinného stavu, obydlí, zaměstnání atd. Vyšetření těchto poměrů jest úkolem statistiky obyvatelské, která péčí úřadů odborných ve státech moderních dospěla již ku značné dokonalosti, ku mnohem větší, než leckteré jiné obory statistiky, které se o podobně přesné zjištění prvotního číselného materiálu opírali nemohou. Pokud statistika populační vyšetřuje číselný stav celku a roztržení jeho v určitém momentu časovém, učí nás poznávati stav obyvatelstva (Stand der Bevölkerung); pokud stopuje a zjišťuje proměny toho stavu, které v proudu pravidelných období způsobeny jsou sňatky, porody, úmrtími a místními přechody, dává nám poznati měnu obyvatelstva (Gang der Bevölkerung). Však vědecká snaha neobmezuje se na seznání těchto skutečností, nýbrž vyšetřuje i pravidelnosti (typické sledy a souvislosti, zákonitost) jejich a buduje takto teorii populační (Bevölkerungstheorie) neboli v užším slova smyslu „populacionistiku“. Konečně pak politika populační zabývá se úkoly, které z těchto skutečností a pravidelností státu vycházejí.

2. *Poměr pohlaví.* Pro většinu vyvinutých vzdělaných států jest typickou skutečností číselná převaha žen mezi žijícím obyvatelstvem, ačkoli se průměrně více chlapců rodí než děvčat. Větší tedy úmrtnost mužských již v letech dětských se jeví zmenšuje původní přebytek, v dalších stupních stáří číselný poměr pohlaví vyrovnává, nakonec pak dává místo převaze žen. Na 1000 osob žijícího obyvatelstva mužského připadá nyní průměrem ži-

jících obyvatelů ženských v Norsku 1092, v Portugalsku 1091, ve Skotsku 1072, Švédsku 1065, Anglii 1064, Švýcarsku 1057, Dánsku 1051, v Nizozemí a evropském Rusku po 1024, v Uhrách 1015, Francii 1007, Belgii 1005. — Naproti tomu vykazuje Itálie a státy jihovýchodní přebytek žijících mužů. Tak připadá na 1000 žijících mužských obyvatelů, žen v Itálii 995, Bulharsku 965, Rumunsku 964, Srbsku 948, Řecku 906.

Ku příčinám ženského přebytku v uvedených státech náleží kromě veliké úmrtnosti dětské chlapce značněji stíhající též vystěhování a přistěhování, na němž větší měrou se účastní mužští, ale zvláště účinkují na větší úmrtnost mužského pohlaví v kulturních státech nebezpečná nebo namáhavá povolání mužů, kdežto naopak u méně vzdělaných národů větší porobení ženy zvětšuje úmrtnost ženskou.

Hospodářská stránka převahy ženského pohlaví ve státech kulturních vystupuje na jevo jen v jedné části t. zv. otázky ženské. To, co se nazývá ženskou otázkou, nezakládá se totiž výhradně na dotčeném číselném nepoměru obou pohlaví, ač nelze popřít, že se společenské nesnáze, jež se zahrnují názvem ženské otázky, skutečností tou zosřňují.

Vystupují totiž v nynějších vzdělaných státech jisté poměry, jež značně části žen znesnadňují a zhusta i naprosto zamezují přístup ku přirozené a tisíciletým vývojem posvěcené působnosti v rodině a v domácnosti. Kromě dotčené číselné převahy žijících žen účinkují tu nejen právní coelibáty, nýbrž i dobrovolné, mezi jiným též hospodářskými příčinami způsobené (nesnadnost založení vlastní krb). S druhé strany pak postupem vývoje hospodářského ztenčuje se obor výkonů v domácnosti, ježto přecházejí práce druhdy v rodině a v domácnosti konané na samostatné podniky. (V naší době viděti to na výrobě prádla, ženských oděvů, předení, tkaní, pletení atd.). Ta část žen, která dotčenými poměry z rodinné a domácnostní sféry se vytlačuje, hledí si přístup dobýti v nové obory působnosti v okruhu hospodářství v ý d ě l k o v é h o, pokud k nim žena jest způsobilou podle povahy své fysické a duchovní. Nová doba hoví postupně té snaze. V celku ukázalo se při tom, že na pohlaví závislé rozdílly ve způsobilosti k práci, i k t. zv. duševní, jsou skrovnější, nežli názor dob dřívějších předpokládal. Právě zde mnoho působí mrav, společenská a náboženská zařízení, vychování.

Druhá, a mnohem závažnější stránka novověké otázky ženské souvisí s vývojem techniky i moderního zákonodárství. Technika, především strojová, dopouští obsáhlejšího užívání ženských sil, a právní řád moderní tuto možnost měrou značnější dovoluje (v průmyslu). Konečně i namnoze ztížené podmínky výživy spolupůsobily, že ve velký obor živností vnikla žena jako konkurentka mužova při pravidelných pracích výrobních na úkor života rodinného a vychování mládeže.

V oboru hmotné práce výrobní nejenom není obtíže zjednatí zaměstnání ženám, zde naopak vnikání ženy v obor námezdní děje se na újmu rodinného povolání a proto i při reformě jde především o to, aby upotřebování žen při výdělkových činnostech a pravidelné práci v dílnách a dolech bylo omezeno na prospěch zachování fyzické zdatnosti (v zájmu dorostu), domácnostní působnosti a života rodinného. Úkolu toho skutečně zákonodárství se chápá stále rozhodněji (viz o dělnické otázce).

3. *Roztřídění obyvatelstva dle stáří.* Počítáme-li dobu od dokonaného 15. roku do 70. za dobu způsobilosti k práci, tedy bude třída osob toho stáří representovati třídu produktivní, která má pečovati o tu, která ještě produktivní není, a též o tu, která již produktivní není. Mezi 1000 přítomných obyvatelů bylo dle stavu dřívějších sčítání průměrem lidí ve stáří:

do 15 r.	267	320	322	344	352	363	375	386
15–70 r.	684·7	649·5	647·3	632	619·9	607·7	601·1	592
přes 70 r.	48·3	30·5	30·7	24	28·1	29·3	23·9	22

Ve Spojených Státech však dle sčítání z r. 1880 připadlo na 1. kategorii 381, na 2. 598·6, na 3. 20·4.

Dle sčítání z r. 1900 připadlo v celém Předlitavsku na 1000 obyvatel do 15. roku stáří 344, do 60. 584, přes 60. 72, v Čechách činily příslušné skupiny: 334–586–80, ale v Dolních Rakousích: 287–639–74 (silné obsazení vrstvy střední vysvětluje se tu stálým přistěhováváním lidí ve věku zdatném).

Na výsledky ty má účinek: 1. číslo porodů; 2. číslo úmrtnosti a 3. zase bilance přistěhování a vystěhování, kteréž dopadá hlavně na střední z uvedených skupin.

Podle výše udané tabulky musí tedy průměrem každých 100 žijících obyvatelů, kteří jsou ve věku produktivním, pečovati v Uhrách

o výživu 67 osob ještě, nebo již, neproduktivních, v Unii severoamerické, v Španělsku a Velké Británii o výživu 66, v Německu 61·3, v Předlitavsku 58·2, v Itálii 54·5, ve Švýcarech 54·2, ve Francii jen 46·6 neproduktivních. Pro blahobyt přítomné generace jest poměrně menší počet neproduktivních výhodnější, což celkem se ukazuje ve Francii, ale nelze zapřít, že příznivý tento stav jest vyvážen nebezpečím hrozcím pro budoucnost politické a branné moci států takových a hospodářskému jejich pokroku následkem méně naléhavých podnětů k námaze a horlivosti. Rychlejší přirost populace alespoň dotud hospodářsky není nebezpečný, dokud bohatství přirozené ještě volnou dráhu výrobním činností a dostatečnou výrobu poskytuje (Spojené Státy), nebo průmyslový vznět podobně působí (Německo). Rychle rostoucí národové musí míti více dětí a mladých lidí a tudíž více neproduktivních travitelů. Za to jest poměrně značný počet starců a stařen znamením lepšího blahobytu. Tak ze států výše uvedených bylo mezi 10.000 obyvateli starců a stařen nejméně 90letých: ve Francii 7, v Itálii 4, v Rakousku 2, v Německu 1·7.

4. *Sňatky, porodů a úmrtí.* Tito tři základní činitele měny obyvatelstva vykazují určité pravidelnosti. Co se týče uzavírání sňatků, působí tu sice mocný pud přírodní, avšak i svobodné rozhodnutí vůle, která podléhá zase zevním pohnutkám ji určujícím, a mezi těmi mají hospodářské momenty váhu tak značnou, že i statisticky postihnouti lze klesání počtu sňatků pod průměrné roční číslo v dobách hospodářské tísně, kdežto zase nastalé obecné zlepšení poměrů výživných, ztenčení obyvatelstva válkami nebo epidemiemi a pod. citelněji nad průměr je povznášá.

Starší statistikové mluví tu jen o poměru opačném, v jakém k sobě stojí směr ceny potravin a hojnost sňatků, což jest poněkud úzké, protože nepůsobí tu jen ceny potravin, nýbrž celá větší nebo menší snadnost existence vůbec. Avšak s druhé strany není přece hospodářský zřetel vždy stejně vydatnou uzdou proti nerozvážnému uzavírání sňatků, které pak ve spojení se vzrůstem porodů má nepříznivý účinek na blahobyt příslušných vrstev.

V roce 1892 připadlo (nepočítaje v to mrtvě narozené) na 1000 obyvatel porodů: v Německu 35, v Rakousku 36·7 (r. 1902: 37·6), v Itálii 36·4, v Anglii 30·5, v Belgii 28·6, ve Švýcařích 28·1, ve Švédsku 32, ve Francii 22·3, v Uhrách 40·6, největší číslo porodů

vykazuje evropské Rusko, totiž 45, jakož vůbec u slovanských národů je číslo to větší než u národů germánských (což se i z podrobné statistiky rakouské a uherské pozná), u románských ještě menší, vyvažuje se však u prvé řečených namnoze silnějším úmrtností dětskou. V roce 1901 činilo číslo porodů živě narozených (na 1000 obyvatelů) v Rakouských Dol. 31·5, Horních 32·4, Krajině 35·0, Tyrolsku 31·2, Přímoří 34·2, Čechách 34·1, Moravě 35·8, Slezsku 40·6, Haliči 44·0. Rozmanité pokusy, vysvětliti rozdíly v hojnosti porodů z poměrů klimatických, z různosti povolání atd., nebo přivesti je v souvislost s hustotou obyvatelstva nevedly k cíli. Dokázána jest jen souvislost s přirozenou plodností, pak s národními mravy a názory v příčině uzavírání sňatků a plození (t. zv. systém dvojdětský ve Francii) a zase s poměry hospodářskými, ježto větší nebo menší snadnost existencí, pokud na hojnost sňatků působí (usnadňujíc zejména uzavírání sňatků ve věku mladším) i na frekvenci porodů mívá účinek. Jeť v různých vyjmenovaných státech číslo sňatkové, t. j. počet sňatků na 1000 obyvatel připadající, dosti odchylné. Činilo na př. r. 1894 v Německu 7·94, v Rakousku 7·91, v Uhrách 9·28, v Rusku 8·44, ve Francii 7·44 atd. V Předlitavsku celém vypadlo v průměru 1892—1901 na 1000 obyvatel sňatků 8·08. U méně vyvinutých národů uzavírají se sňatky, zvláště když je dosti místa pro rozvoj hospodářský, ranněji.

Avšak značná poměrná čísla sňatků a porodů jsou jenom velmi relativním a pochybným, nízké číslo úmrtní za to absolutním a nepochybným sociálním dobrem (Rúmelin). Neboť vysoké číslo porodů může býti vyváženo a také bývá často vyváženo značnými čísly úmrtnosti dětské (následkem nedostatečné péče nebo výživy); ale čím větší jest počet zrozených, kteří se dožijí přirozených hranic lidského života, tím neklamnější je to známka blahobytu a zdravých mravních i správních zařízení i hospodářských poměrů.

Roční číslo úmrtí na 1000 obyvatel činilo v desetiletí 1871—80: ve Švédsku 19·6, ve Velké Británii 22·3, v Belgii 23·3, ve Francii 23·6, ve Švýcarsku 24·6, v Německu 29·03, v Itálii 30·8, v Rakousku (Předlitavsku) 33·1. Dle novějšího sestavení přijde se k těmto číslům: Norsko 17, Velká Británie 20·9, Francie 22·4, Německo 26·8, Itálie 30. V Předlitavsku celém vypadlo na 1000

obyvatel úmrtí v průměru let 1892—1901: 26·27 (r. 1901 24·14), v jednotlivých zemích: Dolní Rakousy 21·33, Čechy 23·34, Morava 24·48, Slezsko 24·98, Halič 25·61. Z čísel těch ještě o poměrné tuhosti nelze souditi, ježto právě velikým faktorem při tom jest úmrtnost dětská, neboť na děti do 1. roku připadá až 30—40⁰/₀, na děti do 5 roků vůbec až 45—50⁰/₀ všech zemřelých. Zpravidla bývá právě tam, kde poměrná čísla porodů jsou značná, i dětská úmrtnost veliká. Z 1000 zrozených osob mužských dožije se na př. (dle populačních dat z let 1870—80):

	v Německu	ve Francii	v Anglii
1. roku	747·27	801·76	841·42
5. „	648·71	716·42	734·07
10. „	620·89	693·56	708·99
20. „	592·87	660·35	680·03
30. „	544·54	601·79	630·04
40. „	487·75	543·53	563·08
50. „	412·28	476·55	476·98
60. „	311·24	382·91	365·01
70. „	177·50	245·57	222·06
80. „	50·35	85·83	77·35
90. „	3·30	10·49	8·02

Pro ženské pohlaví jsou obdobná čísla v těchže státech z příčin již výše naznačených příznivější.

Ačkoli všeliké momenty, které mají vliv na celkovou úmrtnost obyvatelstva, nejsou tou měrou obsáhle statisticky vystiženy, aby se mohla bezpečnými čísly vyjádřiti úmrtnost na př. dle povolání, obydlí, rodinného stavu — pokusy dosavadní vztahují se zpravidla na obmezený obor případů —, přece nepochybný jest zase účinek hospodářských momentů; neboť tam, kde počíná nedostatek, zračí se v nenáležitě výživě a ošacení, nedokonalém bytu, teplotě a čistotě, nepřiměřeném ošetřování v nemocích atd., i propadá jemu též za obět hojnější počet životů a to především v nejmladších a v nejstarších třídách věku. Zejména pak působí drahota, epidemie zhoubnější; „každý groš, o který na čtvrtci žita naskočí, stojí tolik a tolik lidí život“ (Schmoller).

5. *Rozčlenění obyvatelstva dle sídel.* Na účincích rozvoje hospodářského zakládá se dále velice důležitý rozdíl v poměrech obyvatelstva dle jejich usazení. Liší se tu jednak rozdíl obyva-

telstva v osadách nahromaděně bydlícího (agglomerovaného) a roztroušeně bydlícího. Rozdíl ten zjišťují na př. sčítání francouzská a italská, a vychází z čísel jejich na jevo, že činilo procento nahromaděně bydlícího obyvatelstva ve Francii r. 1872: 62·8%, 1886: 63·8, v Itálii však 1871: 74·3. Obecněji se však zjišťuje, jaký podíl má obyvatelstvo na různých velikostních kategoriích osad (obcí).

V tom směru za hlavní dělítko se běře obyvatelstvo bydlící v osadách až do 2000 obyvatel čítajících a obyvatelstvo bydlící ve větších. Na tomto rozdílu zakládá se (statistické) třídění obyvatelstva na venkovské a městské. Poměrné přibývání městského jest pak charakteristickým znakem vývoje naší doby. Tak bydlilo v Rakousku procent všeho obyvatelstva:

	r. 1843	r. 1890	r. 1900
v osadách			
do 2000 obyvatelů	81·1	67·5	62·4
přes 2000—10.000	13·1	16·7	20·0
přes 10.000	5·8	16·8	17·6

Kdežto tedy před půl stoletím sotva pětina všeho obyvatelstva sídlila v městských osadách, nyní již třetina. Ve Francii činil poměr těchto obou kategorií (do 2000; přes 2000 obyv.) r. 1846 ještě 75·58 : 24·42, r. 1886 57·5 : 42·5, v Německu r. 1867 63·5 : 36·5, r. 1890 57·5 : 42·5, přibližuje se tedy již silně k poměru, kde polovice obyvatelstva všeho bude sídliti v městských bydlístích. Nejvšeobecnější příčinou tohoto táhnutí do měst jest rozvoj průmyslový, vedle toho i rozmanité výhody městského života (školství, hojnější dobročinnost, snadnost vedlejších výdělků a pod.).

Společenská skladba měst při tomto směru obyvatelského pohybu jest příbuzna struktuře krajů průmyslových, do kterých se mnoho pracovního lidu stěhuje. Vrstvy stáří produktivního jsou čelněji obsazeny než v průměru celého státu, za to na venkově rolnickém naopak.

Hospodářské, a v souvislosti s nimi i zdravotní, mravnostní a jiné důsledky z toho vyplývající jsou rozmanité: v městech říšeň bytová se svými důsledky zdravotními a jinými, značné armády nezaměstnaných, jejichž počet se mění dle saison a konjunktur; na venkově nedostatek pracovních sil zemědělských.

6. *Celkový stav obyvatelstva a jeho přirost.* Na rozdílu mezi celkovým počtem úmrtí a porodů, přistěhování a vystěhování se

zakládá efektivní přírost obyvatelstva, kterýž ovšem, protože tyto udání činitelé jeho sami účinkem rozmanitých momentů zevních kolísají, sám pak zase není pravidelný. Přes to jest to otázkou závažného praktického interessu, kterak za konkrétních poměrů těch činitelů obyvatelstva narůstá, a jaká při tom jest pravděpodobnost dalšího přirůstání. Na nejcharakterističtější formuli přivádí se tato otázka výpočtem doby, které za určitého ročního přírostu jest třeba ke zdvojnásobení obyvatelstva. Tak na př. při ročním přírůstku průměrném $1\frac{0}{100}$ obnáší perioda zdvojnásobení 696, při $2\frac{0}{100}$ 348 (Francie), při $3\frac{0}{100}$ 232, při $5\frac{0}{100}$ 139, při $10\frac{0}{100}$ 69·6 let (Německo).

Mezi lety 1820–1880 vzrostlo evropské obyvatelstvo z 200 na 320 mill., což by dalo průměrný roční přírůstek asi 8 promille. V Rakousku na př. činil průměrný roční přírůstek v letech 1850–1880 $7·7\frac{0}{100}$; v době od 1880–1890 $7·58\frac{0}{100}$, 1890–1900 $8·96\frac{0}{100}$. Avšak přebytek narozených nad zemřelými činil v letech 1892–1901 průměrem $10·88\frac{0}{100}$, rozdíl nepříznivější, jež vykazuje faktický stav, připadá na passivní bilanci vystěhování a přistěhování.

Praktický význam všech takovýchto čísel dotýká se arci momentů politických (politické obavy ve Francii následkem malého čísla přírůstkového), avšak má i neméně důležitou hospodářskou stránku, která se týče otázky, zdali i příležitost k dostatečné výživě pro všechno obyvatelstvo a jeho určité třídy s přírůstkem těmi dovede se udržeti v rovnováze. Právě touto otázkou zabývala se velmi důkladně věda, a zvláště vydatný k tomu dala podnět

nauka Malthusova.

Význam četné populace, jako základu pracovní i branné síly národní, byl ve stoletích dřívějších zpravidla přeceňován a správa veřejná usilovala rozličnými prostředky o rozmnožení populace. V literatuře proti tomu nejdůrazněji reakci způsobil anglický spisovatel Thomas Robert Malthus (1766–1834) spisem roku 1798 ponejprv ještě anonymně vydaným: „An essay on the principle of population“ (později více vydání rozmnožených).

Avšak Malthus nebyl docela bez předchůdců, jenže oni buď o věci pouze příležitostně se zmínili, nebo nedošli náležitěho povšimnutí, až úsečné formulování Malthusovy nauky a příkré důsledky její

otázku tu mocně v popředí pošinuly, takže se od jeho času, jak Roscher dí, celá literatura populacionistická rozpadá jen ve spisy pro Malthusa nebo proti němu. K předchůdcům Malthusovým na př. sluší počítati Vlacha Giovanni Botero (spis: „Razione di stato“ r. 1592), který již formuluje rozpor mezi fyziologickou možností rozplemeňovací (virtù generativa) a možností úživnou (virtù nutritiva). Z jiných, kteří více méně blízcí byli poznání podobnému, zejména zmínky zasluhuje Montesquieu, Quesnay a vůbec fyziokratická škola (srovn. Slovník naučný, čl. „Fysiokratismus“), pak angličtí spisovatelé Hume, Wallace, Franklin, Herbert, Stewart, Young a j.

Tresť učení Malthusova jest tato: Člověk, jako živočišstvo ostatní, má tendenci neobmezeně se rozplemeňovati. Každá generace má způsoblost i dispošici zdvojnásobiti svůj počet za 25 let, což by se vskutku provedlo, kdyby stejnou měrou přibývalo obživných prostředků; ale těch přirůstá chodem mnohem volnějším. Malthus tento konflikt mezi možností vzrostu obyvatelstva a skutečným vzrostem potravin illustroval mathematickou formulí, že lidstvo má tendenci (t. j. schopnost a náchyllost) množiti se progressí geometrickou, kdežto prostředků výživy současně jen progressí arithmetickou m ů ž e přibývati. Vzrůst populace mus í ovšem zůstatí vždy v mezích přirostíku potravin. Činitelé pak, kteří v těchto mezích jej udržují, jsou buď: praeventivní (preventive checks) totiž jednání lidská, mravná (zejména pohlavní zdrželivost) a po případě nemravná (ukájení pohlavního pudu s vyloučením pložení, vypuzování plodu), nebo jsou repressivní (positive checks), zjednávajcí rovnováhu, byla-li porušena nepřiměřenými přirůstky populace. Jsou to opět buď jednání lidská (války, emigrace), ale hlavně reakce přírody samé, hladem a epidemiemi.

S toho stanoviska dovozuje Malthus, že veřejná opatření směřující k rozmnožení populace jsou zbytečna, není-li ještě dosti obyvatelstva, a je-li ho již v poměru k možnostem obživy dosti, jsou škodna. Pak pomoci může jen mravní zdrželivost (moral restraint), t. j. zdržení se sňatků, resp. pložení dětí. Ač mathematická formule Malthusova všeho bezpečného vědeckého základu postrádala (byla jen obrazem), lze proti jeho základní větě ihned podeřknouti, že sama fysická možnost rozplemeňování jest velmi nestejná, dle růzností kmenových, přece zůstává jádro Malthusova učení, že přirůstky obyvatelstva mají hranice v prostředcích vý-

živý jemu přístupných a jsou tedy zdravými jen, pokud se v těchto mezích udržují.

V tomto smyslu plný svůj souhlas vyslovuje o učení Malthusově veliká řada nejslavnějších spisovatelů národohospodářských, jako Roscher, Wagner, F. A. Lange, Schäffle, Rümelin, J. St. Mill a mnoho jiných. Zatím i statistika za Malthusa nedokonale vyvinutá skutečné poměry přirůstání a momenty je určující s mnohých stránek blíže objasnila. Protivníků našlo učení Malthusovo nejvíce mezi socialisty, ač ne bez výjimek, jako na př. Marlo (srovn. H. Soetbeer: Stellung der Sozialisten zur Malthus'schen Bevölkerungslehre 1886).

Pro celé státy s vyvíjejícím se průmyslem odpadá arci pro přítomnost i dozírnou budoucnost konsekvence učení Malthusova, pokud si za plody své práce průmyslové opatřují výrobky půdy z cizích zemí řídce obydlených.

Ale není přes to správná námitka proti Malthusovi, jestliže tak se formuluje, že rozmnožení populace jest rozhojněním práce a rozmnoženou prací že potřebná větší zásoba potravin se opatří. Zde se totiž přehlídí, že k veškeré produkci jest kromě práce třeba též hmotných prostředků výrobních (kapitálů), které sice se dají velice rozmnožiti, ale nebude jich vždy nezbytně stejným chodem přirůstatí jako populace, a jest též k veškeré výrobě potřebí přírodních sil, které se nedají rozmnožiti, nýbrž jen v jistých mezích pomocí kapitálu a práce vydatnějšímí učiniti. (Srovn. zejména tak řečený zákon o ubývajícím výnosu půdy.)

Působnost činitelů praeventivních i repressivních v nesčetných směrech se osvědčuje. Země úrodné, řídce obydlené, vykazují nejznamenější přírůstky obyvatelstva i porody i přistěhovaním (Spojené Státy). Naproti tomu země evropské vykazují řadou posledních desetiletí průměrný roční přírůstek jen asi 8‰, a přece ještě tento skrovný přírůstek, hledě k vzrůstu obyvatelstva ve stoletích minulých, jeví se až příliš značným a výjimečným; neboť srovnáme-li nynější stav populační ve státech evropských s čísly dřívějšími, spatříme, že průměrný přírůstek bývalých dob nepoměrně byl skrovnější, jinak by nynější obyvatelstvo evropské musilo býti již několikanásobně větším, než jest (srovn. Rümelin v „Handbuche“ Schönbergově). Mohou praeventivní činitelé nabýti i velmi povážlivého vlivu (Francie nynější).

Prospěšné jsou tudíž přírůstky obyvatelstva vždy jen potud, pokud i rozmnožené obyvatelstvo tak zaměstnati lze, že výtěžek jeho práce poskytuje i méně příznivě postaveným vrstvám přebytek nad to, čeho potřebí je každému jednotlivci na vlastní živu a na uhrazení vychovávacích nákladů pro dorost.

Jakmile nestačí k tomu již výtěžek práce, nastane přelidnění, které arci nebývá nikdy absolutním (čili celkovým), nýbrž jen relativním, t. j. částečným: objevuje a pocítuje se totiž jen v jistých třídách obyvatelstva, kterým zápas o život jest nejněžším, zejména v dělnické, po případě v maloživnostenské a ve třídě nejmenších rolnických hospodářů. U těchto vrstev pak manifestuje se hlavně působnost činitelů repressivních (rostoucí úmrtnost, nemoci, vystěhování atd.).

Vůbec pak zkušenost ukazuje, že působnost praeventivních činitelů má převahu ve vrstvách i celých národech vzdělaných, kdežto naproti tomu převaha činitelů repressivních náleží nižším stupňům vývoje.

Ostatně pro otázku přelidnění není nikterak a nikdy lhostejnou okolnost, jakým způsobem jmění a důchody mezi obyvatelstvo jsou rozděleny. Čím nestejnomyšlnější jest jejich rozdělení (skrovná vrstva mající důchody příliš značné, veliké massy s důchody malými a málo četné stupně střední), tím nestejnomyšlnější jsou podmínky pro rozmnožování obyvatelstva. To již dobře o rolnické populaci ukázali někteří ekonomisté 18. stol. (fysiokraté) a v nejnovější době povšechně socialisté. Jenže si při tom počínali tiito někdy jednostranně, jako na př. Marx, který dopouští, že v třídě dělnické přelidnění nastává, ale vysvětluje je toliko zkracováním dělníka na mzdě, vyhýbaje se i druhé možnosti, že totiž se nerozvážně uzavírají sňatky a plodí se dorost, tak že by ani žádný socialistický stát, kdyby v tom nebylo změny, nemohl svou populaci od podobných následků uchrániti, zvláště kdyby náklady na výchovu dětí prostě byly přesunuty na celou společnost a tím všechny uzdy plodení byly uvolněny.

Vážnou pozornost vzbudilo učení Spencerovo, přijaté také a šířené Careym (Američanem). Opírá se o učení Darwinovo, že každý živoch v zápasu o život ty orgány nejvíce sesiluje, kterých v tom zápase nejvíce potřebuje (zákon Darwinův o přizpůsobování se). Čím těžší jest — praví se — hospodářský zápas o existenci, tím

větší energii musí jednotlivec věnovati vývoji své intelligence (mozku atd.), tím více se životní síly v tom směru spotřebují a tím méně pak energie mohou rozvinouti orgány rozplemeňovací. Avšak učení to by vlastně Malthusovu základní větu nevyvrátilo. Neboť kdyby převaha intelligence nad rozplemeňovací činností takto konečně tou měrou vrchu si zjednala, že by přestaly obtíže životního zápasu následkem malých přírůstků populace, pak by také přestal podnět k napínání orgánů mozkových a zase by opačný směr nabyt váhy. Ostatně se optimistický názor Spence-rův rád opírá (na př. u Careye) o domnělou analogii z živo-čišstva vůbec, že čím vyšší jest druh jeho, tím menší že jest jeho rozplemeňování a že u nejvyššího — u člověka — jest nejmenší, a že způsobnosti k němu se stoupající inteligencí ubývá. Carey z toho předpovídá stále menší přírůstání, což ovšem vědecky není nepochybně prokázáno, ano statistika o přírůstcích populace v 19. stol. ukazuje protívu. Právě k tomu lze podotknouti, že tím jediným liší se člověk od živočichů, že v rozplemeňovacích úkonech není ovládán pouze přirozeným pudem, jehož poslouchá zvíře, nýbrž také vůlí, kteráž, čím více rozumným poznáním jest osvícena, tím více zjednává platnost praeventivním činitelům. Proto vidíme u vrstev proletářskou bezstarostností se vyznamenávajících nejmenší působnost praeventivních činitelů a následkem toho i nejpřikřejší vystupování onoho zjevu, který výše jako relativní neboli par-ciální přelidnění byl označen.

Výše uvedené učení Spencerovo ostatně induktivně není doká-záno, ač se děly o to mnohé pokusy (srovn. John ve spisech mezi-národního sjezdu hygienického a demografického r. 1887).

Malthusovo učení jest však zajisté v tom směru jednostranné, že on, jsa veden ryze individualistickým duchem, spatřoval kořen bídy nižších vrstev společností ve vlastní jich vině, t. j. právě v bez-starostném rozplemeňování, nedbal tedy jiných sociálních příčin bídy a tudíž i příliš jednostranným způsobem byl zásadním nepřitelem pomoci chudinské (srovn. níže nauku o rozdělení dů-chodů).

S praktické stránky vyplývá však zároveň z toho, co uve-deno, že nejúspěšnější politika populační se strany státu jest ta, která jednak pečuje o nejlepší podmínky produkce (pokud se péčí státní zabezpečiti dají), jakož též o to, aby se zamezily

přílišné nerovnosti v rozdělení důchodů. Čím lepší jsou podmínky produkce, tím volnější dráha pro rozmnožení populace, čím příznivější rozdělení důchodů, tím méně nebezpečí parciálního přelidnění. Jiné přiměřenější prostředky proti přelidnění nebudou vždy moci počítati na bezpečný úspěch, jako zejména zákonné obmezování sňatků osob chudých (můžeť míti v zápětí vzrůst porodů nemanželských), nebo vystěhovávání (k tomu bývají jen silnější živlové schopni, ne již zbědované a ochuzené proletářské třídy). Je-li potřeba tíseň populační uvolniti, tedy do jisté míry se jí odpomůže zřízením kolonií zahraničních, které drží domácí zemi ve spojení s vystěhovanými tam jejími členy, tak že se pro ni ani kulturně ani hospodářsky naprosto neztráť.

§ 9. (III) – STÁT.

Národohospodářské učení, které se vyvinulo od konce 16. stol. nejprve u Vlachů a Francouzů, ale pak zvláště v Německu se zakotvilo, obecně známé jménem merkantilismu, ukládá státu nejširší působnost ve věcech hospodářských. Vedoucí myšlenkou bylo, zejména jeho starším hlasatelům, aby se stát staral o dostatek nebo hojný oběh drahého kovu a četnou, výrobně zaměřenou populaci.

Prostředky k tomu měly být zejména povznesení průmyslu rozvojem dosavadních a zavedením nových odvětví, zabraňování přívozu fabrikátů z ciziny, podněcování a podpora vývozního obchodu a zřizování kolonií (aby se snáze docílila v zahraničním obchodu t. zv. příznivá bilance).

Veřejná moc řídila se těmi pravidly, namnoze z živých příkladů odvozenými (slavný příklad Colbertův), osobitě si nejen oprávněnost, nýbrž i způsobilost rozsáhle upravit výrobní poměry, rozhodovati o způsobilostech jednotlivců k úspěšnému provozování určité živnosti (životnostenská soustava povolovací). Státní nauka byla těm názorům na podporu, vykládajíc poměr panovníka k obyvatelstvu podle vzoru poměru rodinného.

Na rozdíl od národohospodářského učení právě vylíčeného již někteří angličtí spisovatelé na sklonku stol. 17. obraceli se proti zasahování státu ve věci hospodářské (Petty, Dudley, North), však prohloubení toho názoru a uchvácení veřejného mínění jím jest zásluhou francouzských ekonomistů v 2. pol. stol. 18., t. zv. „fysiokratů“, v jejichž nauce setkaly a spojily se dva směry:

1. Učení, zasazující se o svobodnou hospodářskou politiku, hájené jednak z příčin praktické prospěšnosti (Gournay, dle svědectví vrstevníků původce hesla „Laissez faire, laissez passer“), jednak vyvinuté od nejčelnějších fysiokratů na sociální teorii individualistické. Státu tedy se připisuje pouze ten úkol, aby nebránil působnosti těchto volných zákonů, aby tedy pouze osobu a majetek každého hájil proti újmám zlovolným, ale jinak do hospodářského života nezasahoval.

2. Zvláštní, velice jednostranné, ale důmyslně prováděné učení o produktivnosti činností výrobních a t. zv. čistém důchodu. (Viz níže.)

Liberální nauku francouzských ekonomistů přejal pak Ad. Smith, jenž vymanil při tom zároveň theorii z jednostrannosti fysiokratických a přihladil doktrinářské tuhosti individualismu. Heslo hospodářské svobody souhlasilo úplně se změněným názorem o státu v souvěké právní a státní filosofii, kterýžto názor obyčejně se naznačuje jako rousseauovsko-kantovský a vrcholí v tom, že úkol státu spadá se výhradně v ochraně osoby a majetkových práv subjektivních, při čemž se předpokládá právní řád, upravený ve smyslu přirozenoprávní školy tehdejší, jehož soukromoprávní soustava byla jen extraktem ze základních zřízení římského práva. Stát této konstrukce jest t. zv. státem pouze právním (nackter Rechtsstaat), neboť zásadně nemá zasahovati do úkolů blahobytných a osvětových (ač v příčině dopravy a vyučování fysiokraté dopouštěli výjimku a Smith i leckterou jinou), nýbrž má přenechati řešení jich „přirozenému řádu“.

Hospodářskou soustavu, zbudovanou na zásadním odporu proti všeliké intervenci státní, nazýváme soustavou ekonomického liberalismu nebo též soustavou hospodářské svobody.

1. *Soustava hospodářské svobody.* Všeobecnou základní podmínkou svobody hospodářské jest svoboda osobní a rovnost občanská (t. j. rovnost všech před právem čili t. zv. formální rovnost). I pojímá se svoboda hospodářská sama jenom za doplněk a důsledek oněch práv, která vyplývají z osobní svobody.

Podle rozličných směrů svých jeví se hospodářská svoboda:

a) jako svoboda živností (Gewerbefreiheit), t. j. svoboda při volbě zaměstnání, při zakládání, upravování a správě podniků; ona předpokládá svobodu stěhování a usazování;

b) jako svoboda vlastnictví, která již v římskoprávním pojmu vlastnictví spočívá (zásadně neobmezená moc nad věcí) a záleží v dokonalé volnosti dispozice vlastníkovy, zejména i s pozemky;

c) jako svoboda obchodu v širším slova smyslu (Verkehrsfreiheit), t. j. svoboda tržby domácí a zahraničné a svoboda smluv (úrokové, pachtovní, pracovní atd.).

Soustava právní, ve které skutečněny jsou naznačené směry hospodářské svobody hlavně se zřetelem na svobody sub a) a c) uvedené, naznačuje se právě slovem „soustava svobodné

soutěže“, t. j. svobodného závodění soukromých hospodářů o hospodářské prospěchy, tedy podnikatelů mezi sebou o převahu v odbytě, podnikatelů mezi sebou při poptávce po kapitálu nebo po pracovních silách, dělníků mezi sebou při nabídce práce atd. Jest to pouhá denominatio a potiori, neboť slovo „soutěž“ označuje toliko jednu stránku příslušných jevů, totiž vzájemné závodění sporných prospěchů, které panují mezi příslušnými jedné a téže společenské třídy nebo její skupiny (na př. mezi výrobci téhož výrobku, mezi dělníky, kteří v témže odvětví práci hledají).

Druhou stránkou jest spor prospěchů mezi jednotlivými třídami samými, na př. dělnickou a podnikatelskou, kterému sporu právě jako soutěži zabezpečuje systém hospodářské svobody stejnost podmínek právních a volné zápasíště.

Svrchu uvedené podmínky svobody hospodářské: osobní volnost, svoboda usazování a stěhování atd., uskutečněny byly ponejprv teprve ve právních rádech moderních, pak i svoboda hospodářská sama, ač ne ve všech udaných směrech stejnou měrou, přece celkem dokonaleji než kdykoli jindy a to právě přední zásluhou dotčeného liberálního směru. Proto dopouští i doba moderní poměrně nejlepší úsudek zkušenostní o účincích soustavy hospodářské svobody. Tu pak objevuje se, že ve všech udaných směrech dostavují se účinky obecně prospěšné, avšak i účinky obecně neprospěšné, které z části dokonce jsou nezbytně spojeny s prospěšnými nebo aspoň, třeba bez takové nutné souvislosti, hustě se dostavují.

Též není poměrná váha výhod a neúspěchů ve všech oborech hospodářského života stejná. Prospěchy plynou v první řadě ze soutěže v oboru výroby a to pro konsumenty. Stránky neprospěšné vznikají hlavně v oboru rozdělení důchodů a postavení určitých společenských tříd (dělnictva, maloživnostnictva). Kdežto v názorech starší školy v duchu tehdejší ethiky materialistické převládá optimistická důvěra ve prospěchy, objevuje se nejprve jen porůznu a teprve později hojněji a zásadněji kritika nedostatků (Lauderdale, Simonde de Sismondi, Thünen, Ad. Müller, Bernardi, List), až se i vyvíjí odpor naprosto jednostranný. Nejostřeji arci vystoupil socialismus. K němu se řadí spisovatelé v kritické stránce tomuto více méně bližší, avšak zároveň v pozitivním směru vůči hospodářské svobodě spravedlivější než on,

ježto též prospěšné stránky její oceňují a potud i platnost její hájí (J. St. Mill, Wagner, Schmoller, Schäffle, Scheel, Laveley a mn. j.).

Prospěšné účinky svobody hospodářské mají hlavní příčinu v tom, že svoboda dopouští volný rozvoj sil a schopností každého jednotlivce a soutěž k němu povzbuzuje. Dotud pak bývá neustálým podnětem k hospodárnému upravení produkce, k pokrokům technickým, ke snížení výrobních nákladů a cen na konečný prospěch konsumentstva.

Mravní význam hospodářské svobody zakládá se hlavně v tom, že činí každého jednotlivce za vlastní osobní zdar zodpovědná. Ale ovšem, ani zásada, že každý sám za vlastní zdar jest naprosto zodpověden, nemůže platiti všeobecně a bez výhrady, ježto mnohé nestejnosti, o sociálním postavení jednotlivce rozhodující, nestejnosti to fysické, duševní a majetkové, nezakládají se na zásluze nebo vině osobní, nýbrž na společenských závislostech a spojitostech.

Svoboda hospodářská rozpoutává zápas sporných prospěchů za stejných pro všechny podmínek právních; ale tato formální stejnost (vlastní dílo francouzské revoluce) nevyklučuje velikou nestejnost faktických či materiálních podmínek zápasu, ve kterém vítězství připadá žvlům silnějším, v první řadě těm, kteří jsou silnější kapitálem, po případě však též silnější tím, že ve prostředcích jsou méně vybíraví, neštítíce se nemravných ani nesvědomitých (t. zv. nepoctivá konkurence).

Uznávali ovšem znenáhla i vyznavači nauky liberální možnost takovýchto nepříznivých následků a ohlíželi se po prostředcích k jich odklizení. Leč v důslednosti svého stanoviska základního neuznávali jiných prostředků opravy než takových, jež vyplývaly z volné svépomoci, a viděli tudíž zejména ve spolčování lidí hospodářsky slabých prostředek nejbezpečnější (srovn. níže o společenských výrobních a pak dělnických). Svou nadějí do budoucnosti pak připínali na intelektuální a mravní pokroky lidstva, jejichž dostavení se očekávali bezpečně jako následek změněných řádů společenských, t. j. nyní na svobodě založených. Naděje ta se však neosvědčila býti důvodnou.

Takto liberalismus, sám pošet z boje proti privilegovaným stavům někdejšími a získav si odstraněním historických nerovností právních neocenitelné kulturní zásluhy, sám zase mocí svého

základního principu pomohl vzniku nových hmotných nerovností sociálních, zvláště faktického panství tříd hospodářsky silnějších, z něhož zrodila se novověká otázka sociální. Oceňující toto nebezpečí, povstali již v ovzduší individualismu XVIII. stol. a na půdě jeho mužové, kteří, majíce na zřeteli i rovnost hmotnou, neuznávali vlastnictví individuální za „právo přirozené“, za jaké je uznávali individualisté jiní, zvláště fysiokraté. Hlavní representant tohoto rovnostního individualismu byl Rousseau. Vešli jsme tedy v moderní stát s uznanou právní rovností všech lidí, ale již s majetkovými poměry, utvořenými za bývalých právních řádů. Platnost zjednaná zásadě hospodářské svobody neoslabila tyto rozdíly, nýbrž z příčin právě uvedených měla tendenci je zvětšovati a zosťovovati. I tak dospělo se k poznání, že hospodářská svoboda jest sice je d e n ze základních organizačních principů života hospodářského, jehož nelze se vzdáti bez újmy pro důležité prospěchy obecné, zejména také mravní, avšak nestačí, aby byla jediným a vý h r a d n ý m principem organizačním. Tím již uznala se potřeba zabezpečiti se strany moci veřejné záměrným autoritativním upravením to, co svobodou individuální v oboru hospodářském a pod. pouhým vlivem panujícího mravu dosíci se nedá.

2. *Národohospodářský úkol státu.* Stát, pokud v dálné minulosti o takovém již lze správně mluvit, neobmezoval se vlastně nikde a nikdy na pouhý úkol právní ochrany, na který snažila se obor úkolů jeho stlačiti státní filosofie a hospodářská nauka individualistická. Nevede-li, jak bylo ukázáno, svépomoc na půdě individuální svobody hospodářské vždy bezpečně k žádoucím koncům obecně prospěšným, připadá i státu mimo ochranu práva a péči o celistvost a nezávislost svou na venek (úkol právní a mocenský) ještě druhý důležitý úkol – úkol blahobytový a osvětový, jenž zahrnuje v sobě také působnost národohospodářskou.

Naprostu (abstraktně) ovšem nelze stanoviti meze působnosti moci veřejné v oboru hospodářském způsobem absolutním, t. j. pro všechny doby a poměry platným; není to možno:

1. Ani z pojmu a z povahy státu, neboť konstrukce (ráz, způsob) státu není ve všech dobách stejná a pojmání jeho podstaty i úkolů jeho měnilo se průběhem doby (rozdíly antického, feudálního a moderního státu).

2. Aniž a posteriori (ze skutečnosti), jelikož právě ve skuteč-

nosti u rozličných národů v rozličných dobách míra této působnosti i potřeba její byla a též v přítomnosti je rozdílná. Dají se tedy v té příčině vylknouti jenom jistá všeobecná vodítka.

Základní zásadou vyplývající z toho, co bylo uvedeno o důležitých hospodářských a mravních účincích individuální svépomoci, jest, že stát nemá konati, co jednotlivci sami konati mohou. Kdekoli tedy individuální svépomoc sama k žádoucím cílům zároveň individuálně i všeobecně prospěšným dospěti dovede, stát má se postarati, aby mohla volně přijíti k platnosti, a jenom zabrániiti jejím škodným jednostrannostem. Za to chápati se má stát takových úkolů, se které není individuální svépomoc. V této příčině pak:

1. Na stát náleží, aby sám podnikl všechny ony činnosti k ukojení potřeb svých příslušníků, které oni sami, odkázání jsouce na pomoc vlastní, buď vůbec nedovedli by ukojiti nebo jen nedokonale, pokud ukojení jeví se býti z příčin obecného prospěchu žádoucím (na př. upravení mincovnictví a měny, měř a vah). To platí zvláště, kde povaha jistých podmínek vyhledává jednotného spravování, kdež v rukou soukromníků mohly by se státi předmětem jednostranného vykořisťování, aniž by se dodělyaly plného všestranného vyvinutí (pošta, telegraf).

2. Jako přirozený orgán k hájení prospěchů obecných, založený ne pouze na obmezený čas, nýbrž k trvalé existenci, stát musí zakročovati:

a) Způsobem zabraňujícím, opravným a obmezujícím, kdekoli celé třídy společnosti mohly by zneužití své převahy způsobem celku škodným (oprávněnost zasahování státu v t. zv. otázku sociální), nebo kde by jednotlivci zjištění své o sobě nebo spojeně zneužili na obecnou škodu přítomnou nebo budoucí (zákonodárství a správa naproti privátním železnicím, naproti hornickému a lesnímu majetku, zákonodárství o kartelích, pojišťovnách atd.).

b) Způsobem pozitivně tvořícím, podněcujícím nebo regulujícím, kde to jest v obecném prospěchu, aby hospodářská jednání a zařízení jistým všeobecným normám se podrobila. Nescházejí ani příklady, kde státu dle konkrétních poměrů bude lze voliti, zdali nějaký druh zařízení sám zcela nebo z části sobě vyhradí či soukromému podniku přenechá, podrobiv jejím arcí své činnosti regu-

lující, kontrolující a obmezující (dráhy železné, cedulové banky, jisté větve pojišťování).

Hledí-li se k vývoji století posledních, znamená se, že postupem jeho poměry hospodářské staly se spleťtějšími. Stát sám a samo-
správné svazky v něm přibraly si četné úkoly, jako na př. vše-
obecné a odborné vzdělání, komunikace a jiné. I dá se tedy zji-
stiti zvláštní (jen empirický) zákon pro nynější fázi spo-
lečenského vývoje, který byl nazván od spisovatelů (Schäffle
a Wagner) zákonem o rostoucích úkolech státu. V jistých
směrech byl označen tento t. zv. zákon jako poměrný vzrůst kol-
lektivismu proti individualismu v naší době (srovn. o významu
tohoto momentu pro finanční hospodářství státu a obcí vědu fi-
nanční, zejména Wagner, „Finanzwissenschaft“, I. díl, a Leroy-Be-
aulieu, „Traité de la science de finances“, 2. p.). Tato tendence ve
vývoji přítomnosti byla podporována nemálo skutečností, že stát
se zdemokratizoval, t. j. nabyly vlivu vrstvy obyvatelstva jeho více
méně široké na zákonodárství a správu veřejnou (už není „stát
jsem já“ — ale „stát jsme my“), což zlomilo liberální odpor proti
státním ingerencím, ano tu a tam vypěstovalo až chorobné spo-
léhání na stát. Ale přece bylo by omylem zveličovati si představu
o rostoucí působnosti veřejné moci přespříliš; i půdy pro osvěd-
čování individuálních snah přibýlo, zejména pro intensivnější její
osvědčování.

3. *Vlastnictví a práva majetková.* Výše dotčená působnost
státu může se uskutečnit jen přiměřenou úpravou právních řádů;
to pak platí zejména též o oboru práv majetkových; neboť vše-
liké nabývání práv a statků výrobou a směnou, všeliké rozdělení
důchodů atd. děje se na podkladě, který dán jest platným ma-
jetkovým právem. Každá základní změna hospodářských řádů
může se provésti jen změnou předpisů řádu soukromoprávního.
Přivésti k platnosti socialismus, předpokládalo by především ra-
dikální změny občanských zákoníků. Čím více se zostřila protiva
mezi naukami individualistickými a značnou měrou jich nyněj-
šího uskutečnění s jedné a socialismem s druhé strany, tím důle-
žitější stala se i pro studium národohospodářské otázka práv
majetkových.

a) Pojem jmění. Se stanoviska ryze hospodářského
jest jměním vůbec jistá zásoba statků, kteráž jest pohotově pro

*

ukojení potřeb. Avšak možnost nabývatí a užívání jmění nezávisí na pouhých faktických poměrech (zvrhlať by se na otázku hrubé moci), nýbrž závisí na platných právních normách. Právo, určující obsah a rozsah rozličných majetkových práv, stanoví podmínky nabývatí a pozbývatí hospodářských statků. Objemem na př. vlastnictví soukromého rozumíme totiž množství předmětů (druhů statků hmotných), ke kterým právní řád vlastnictví to dopouští, obsahem pak soubor subjektivních oprávnění, vyplývajících dle platných norem majetkového práva z práva vlastnického. Se stanoviska právního jeví se tedy jmění, scil. jmění soukromé (individuální) jako souhrn majetkových práv jednotlivého právního subjektu.

Veliký význam práv majetkových pro obor hospodářský zračí se především v úpravě práva vlastnického i práva dědického.

b) Vlastnictví (Wagner, „Grundlegung“, Scheel, „Eigentum und Erbrecht“, Cohn, „System“ I. díl).

Vlastnictví jest s hledišť hospodářského povahy podstatně rozdílné podle toho, dopouští-li právní řád jednotlivcům na všech druzích statků nebo alespoň na jistých (na př. na pozemcích) pouze určitá práva požívací, kdežto samo vlastnictví na nich jest vyhraženo jistým kolektivním svazkům povahy veřejné (obec, mír), po případě též rodové (zádruha), nebo jsou-li dotčené statky uznány za způsobilé, aby byly ve výhradné právní moci jednotlivců. Na tom se zakládá sociálně závažný rozdíl vlastnictví p o s p o l i t é h o (kolektivního) a vlastnictví s o u k r o m é h o (individuálního, v nejužším slova smyslu).

Majíce na zřeteli hlavně římsko-právní podobu vlastnictví (kdež právě individuální vlastnictví i co do objemu i co do obsahu až na skrovný obor výjimek jest neobmezeně uznáno), i starší národohospodářští theoretikové a právní filosofové, pokud se zabývali otázkami o vlastnictví, snažili se vysvětliti je jako přirozenoprávní instituci, tedy jako přirozenou nezbytnost na poměrech místa a doby nezávislou.

Při tom nejčastěji vycházeli z jediného základního principu, a tak jedni dovozovali vznik vlastnictví individuálního z přirozené povahy a individuality lidské vůbec (Kant, Fichte, Krause, Stahl), neb aspoň z hospodářské povahy člověka, vedeného přirozeným pudem zjištění (individualističtí národní hospodářové).

Jiní vysvětlovali původ vlastnictví buď z prvotní okupace (Gro-

tius) nebo jako výsledek práce (Locke, Thiers). Naproti všem takovým přirozenoprávním výkladům stojí názor historický, jemuž jest vlastnictví prostě institucí pozitivního práva (obyčejového nebo zákonného) a posuzuje se oprávněnost jeho forem se stanoviska doby a poměrů (Hobbes, Montesquieu, Bentham).

Předem sluší podeříknouti k theoríím přirozenoprávním, že jsou již v základě pochybeny, pokud odvozují vznik a přirozenou nezbytnost vlastnictví individuálního na předmětech nejružnější povahy, sloužících nejrozmanitějším hospodářským účelům, z jediného všeobecného principu, nepřihlížejíce při tom dále k různostem potřeb a poměrů.

Tak na př. lze jako požadavek nutný z povahy člověka odvoditi toliko vlastnictví na předmětech bezprostřední osobní spotřeby (šat, nábytek, jídlo); ale ani zde ne na všech. Tak na př. na domech obytných není „přirozené“ t. j. povahou věci vlastnictví individuální nezbytno, přemnoho lidí ho vůbec nemá a dá se zcela dobře mysliti výhradní vlastnictví kolektivní (obecní, státní) na obytných budovách, v nichž by byli jednotlivci pouhými nájemci. Stav hospodářský, ve kterém prostředky výrobní, zejména aspoň jisté jejich druhy, na př. pozemky, nejsou v soukromém vlastnictví, jest možný, ano u jednotlivých druhů byl takový stav i historickým, tak na př. v celých starších fázích v příčině pozemků polních, lesních a pastvinných.

Theorie, která odvozuje základní původ vlastnictví z okupace, jest právě tak nehistorickým generalisováním určitého nabývacího způsobu, jako ta, která jej odvozuje z práce.

Když pro účely národohospodářské vědy se zkoumá právní instituce vlastnictví, nesluší předem utkvěti na tom pojmu vlastnictví co do obsahu a objemu, který v právu platném panuje, ovládnáns názory římsko-právními; neboť i tento pojem jest něco pouze historického, co nebývalo vždy takové a mohlo by býti zase jiné. Právní historie totiž ukazuje, že obsah i objem individuálního vlastnictví a zejména též hranice vlastnictví toho a kolektivního pozitivním právem rozdílně byly stanoveny. Každá z těchto forem jest oprávněna. Na nižších stupních vývoje všech evropských i mimoevropských národů lze znamenati aspoň v jistých fázích převahu vlastnictví kolektivního na pozemcích a ještě nyní zbytky toho prvního stavu u některých národů evropských (ruský „mir“)

a podobné formy u některých národů mimoevropských se objevují (srovn. Laveley: „La propriété et ses formes primitives“, něm. překl. nazván „Das Ureigentum“).

Obsah vlastnictví sám, t. j. subjektivní oprávnění v něm ležící, v rozmanitých dobách vývoje a ve právech různých národů velmi rozdílným způsobem byl omezován. Škola národohospodářská, jež hlásala hospodářskou svobodu, zasazovala se též o neobmezenou svobodu vlastnictví individuálního, t. j. bojovala proti omezení jeho obsahu, která ve starších právních řádech byla obsažena, na př. při vlastnictví pozemkovém (selském i jiném). Z toho tudíž plyne úkol pro nauku národohospodářskou, aby uznávajíc relativní (historicko-relativní) oprávněnost obou základních forem vlastnictví, zkoumala a dovodila anebo zavrhovala tu kterou se stanoviska hospodářských a kulturních důležitostí doby a poměrů, přihlížejíc při tom k jednotlivým druhům hospodářských statků (pozemků, dolů, lesů, domů a ostatních kapitálů).

Podle oněch důležitostí řídití se bude, zdali v jednotlivém národě a v určitých poměrech ta neb ona forma vlastnictví k pozemkům nebo různým kategoriím ostatních výrobních prostředků nebo u jistých statků trvalému upotřebení sloužících (domů obytných) bude odůvodněna čili nic (srovn. níže o socialistické kritice vlastnictví). Avšak podle těch důležitostí řídití se bude neméně i „obsah“ práva vlastnického u jednotlivých kategorií statků (na př. u pozemků) a omezení svobody vlastnictví rovněž tak nebude zásadně vyloučeno, jako není vyloučeno omezení smluv anebo živností, neslouží-li svoboda sama k žádoucímu obecnému prospěchu. V tom ještě naprosto nespočívá popření individuálního vlastnictví pro naši dobu, nýbrž změněna jest pouze these dovozování.

Vyslovenof tím toliko, že sluší oprávněnost individuálního vlastnictví dokazovati docela jinou cestou, nežli z nějakého povšechného, abstraktního, domněle „přirozeno-právního“ principu, totiž sluší ji dovoditi z poměrů doby a kulturních potřeb jejích pro každou hlavní kategorii statků hospodářských zvláště.

c) Právo dědické. Při tom běží jednak o otázku zásadní oprávněnosti individuálních práv dědických, neboť pokud byly jisté statky vyhrazeny pospolitému vlastnictví, nebylo při nich o individuálních právech dědických řeči. Kromě zásadní otázky jsou

pak sociálně důležité při uznání individuálního práva dědického ještě otázky podrobné úpravy, zejména míra disposiční volnosti zůstavitelovy a tendence, kterým právo hoví v příčině předpisů o mezích posloupnosti zákonné a rozdělení pozůstalosti při ní, konečně i zásady daňové vzhledem k pozůstalostem.

Pokud jde o zásadní stanovisko vzhledem k připouštění individuálního práva dědického, budou důvody pro ně vždy souviseti s tím, do jaké míry individuální vlastnictví s hlediska obecně společenského (kulturního, hospodářského) bude oprávněno. Neboť svědčí-li jisté důležité důvody pro vlastnictví individuální, aby totiž lidé měli dosti podnětu k námahám, spořivosti, pokrokům technickým, lepšímu vzdělávání půdy, šetrnému nakládání jměním nemovitým i movitým, tedy bývá právě možnost uchovati jmění rodině mezi všemi podněty těmi nejsilnějším a rozhodujícím. Odstranění práva dědického tedy zároveň i maří řečené podněty. Kdyby lidé věděli, že nepřipadne, co zanechají, rodině nebo jistým účelům, které jim zvláště jsou cennými, nenamáhali by se zachovat a tvořit prostředky výrobní, nýbrž raději by své důchody spotřebovali. Nevěnovali by nic na meliorace, správy, na lepší stroje a zařízení dílen, nepropůjčovali by kapitály jiným atd.

Co pak se týče podrobností úpravy individuálního práva dědického, jsou myslitelná a existovala historicky závažná obmezení její na př. v selském právu dědickém, pokud šlo o to, zabezpečiti celistvost usedlosti (směla jen celá přejíti na jednoho dědice). Co se týče zákonného práva dědického, tu především jest celkem správné, že motivy tvořící a zachovávající jmění jsou tím slabší, čím vzdálenější jest příbuzenský stupeň dědice zákonného vzhledem k zůstaviteli. Není tudíž důvodu pro neobmezené právo zákonné beze všeho ohledu na vzdálenost dědicova stupně příbuzenského, obmezení na jisté bližší stupně jest odůvodněno. Ale právní řády doby nové působily namnoze i k tomu, aby vůbec nastala posloupnost jak nejvíc možno rovnodílná; obmezily tudíž volnost pořizovací vyhrazením značných podílů pozůstalosti pro stejnoměrné rozdělení mezi dědice povinné, a také vzhledem k pozemkům trvaly na dokonalé rovnodílnosti pozůstalosti při větším počtu dědiců stejného stupně příbuzenského. Všechny tyto skutečnosti dlužno posuzovati a o jejich změny po případě usilovati s hlediště obecného společenského prospěchu. Není ani zde žádného práva přirozeného.

d) Smluvní právo. Tu běží hlavně o smlouvy tržové, námezdní, úrokové, pachtovní a nájemní. Na jejich úpravě závisí velikou měrou, pokud bude možno jednotlivcům úpravou těchto smluv pro sebe i své tvoření jmění těžiti i třeba na újmu jiných a spolu na újmu obecných důležitostí. Neboť tyto smlouvy rozhodují o tom, jakého rázu nabude tak řeč. rozdělení důchodů. Tu tedy záleží na tom, jakou měrou právní řád v oboru každého z řečených druhů smluv dopustí volnost smluv (upravení a vymezení tak zv. *accidentalia negotii* naproti *essentialiim*), novověké zákonníky občanské spočívají v duchu římsko-právním na rozsáhlé volnosti. V některých oborech platívala obmezení již odedávna (sazby úrokové, stáhání lichvy). V jiných pak spatřujeme teprve v novější době postupující měrou právní obmezování (na př. při smlouvě námezdní s dělníky průmyslovými, báňskými a pod.), kteráž se formulují v zákonech přináležejících právu veřejnému (na př. v živnostenských řádech), a podobný duch proniká i do oboru smluv pachtovních a nájemních (bytových), nebo se aspoň o to usiluje. Jsou to samá obmezení zásady „laissez faire“, diktovaná sociálními potřebami.